

**Valga maakonnaplaneeringu teemaplaneeringu „Maakonna sotsiaalne
infrastruktuur 2009–2015“ analüüs**
Sisend Valga maakonna toimepiirkondade määramiseks

Koostaja: Pilleriine Kamenjuk

**Valga
Tartu
2014**

Sisukord

1. Sissejuhatus.....	3
2. Andmed ja metoodika.....	4
3. Rahvastikuanalüüs	7
4. Liikumiste analüüs.....	12
4.1. Elukoha ja töökoha vahelised liikumised.....	12
4.2. Õpiränne	14
4.3. Regionaalse pendelränne kordusuuringu tulemused Valga maakonna jaoks	18
4.3.1. Piirkondade saldo ankurpunktide vahelise liikumise põhjal.....	19
4.3.2. Tõmbekeskuste mõjualad ankurpunktide vahelise liikumise põhjal	20
4.4. Liikumisvõimalused.....	21
5. Maakonna sotsiaalse infrastruktuuri teenustebaas	25
6. Keskuste eristamine	35
6.1. Tõmbekeskused	35
6.2. Teeninduskeskused	37
7. Sisend toimepiirkondade defineerimiseks.....	40
8. Kokkuvõte	44
9. Kasutatud allikad.....	47
Lisad.....	48
Lisa 1. Pendelränne REL 2011 ja EHIS andmetel	48
Lisa 2. Valga maakonna kantide teenustebaasi ülevaade	48

1. Sissejuhatus

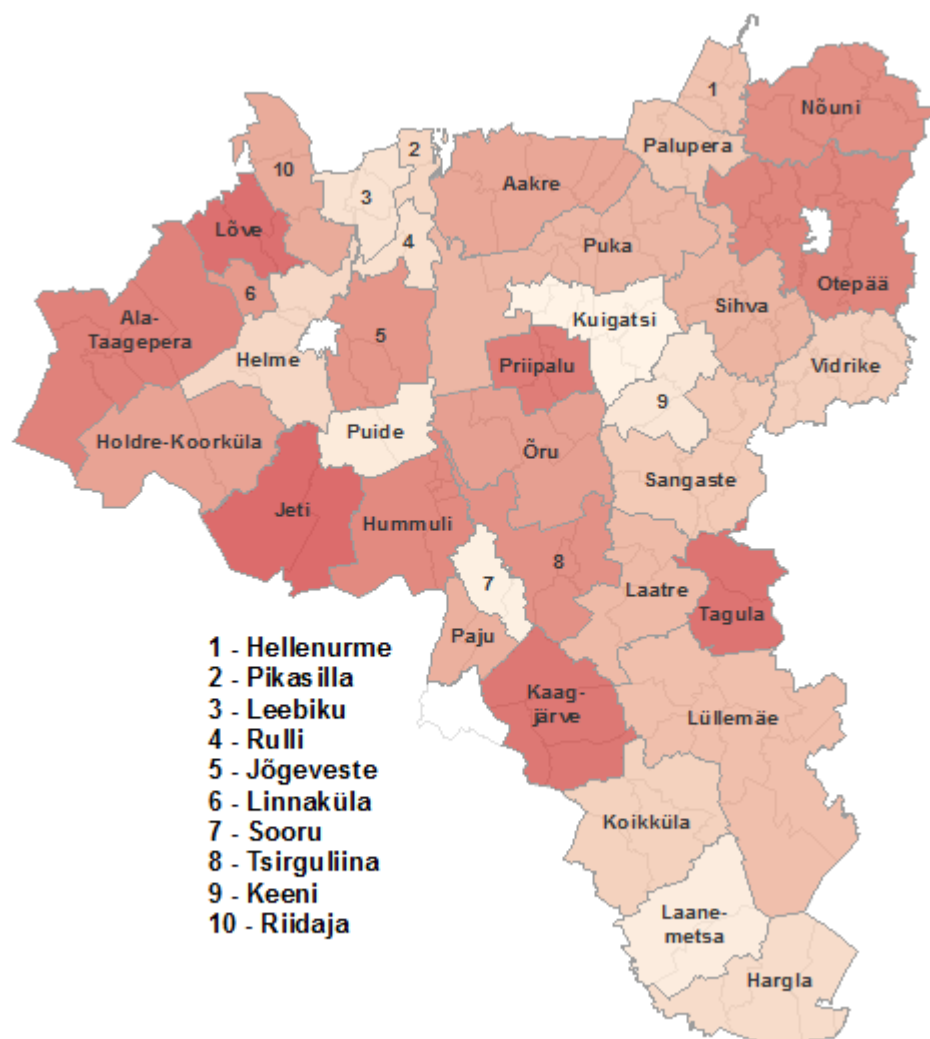
Käesoleva töö eesmärk on vaadata üle Valga maakonna maakonnaplaneeringu teemaplaneeringus „Maakonna sotsiaalne infrastruktuur 2009–2015“ käsitletud teenustebaas, anda ülevaade rahvaarvus toimunud muutustest ning inimeste ruumilisest mobiilsusest, eristada maakonnas olulisemad keskused ja anda sisend toimepiirkondade määramiseks, lähtudes Siseministeeriumi poolt koostatud juhendist „Juhend toimepiirkondade käsitlemiseks maakonnaplaneeringus“.

Töö koosneb viiest sisulisest peatükist. Rahvastikuanalüüsi peatükis antakse ülevaade üldistest rahvastikuprotsessidest Valga maakonnas, kohalikes omavalitsustes ja sotsiaalse infrastruktuuri teemaplaneeringuga defineeritud kantides ajaperioodil 2008–2013. Teemaplaneeringus esitatud rahvaarvu prognoosi 2015. aastaks võrreldakse 2011. aasta rahvaloenduse andmetega. Liikumiste analüüsis vaadatakse elu- ja töökoha vahelisi liikumisi ning õpirännet. Lisaks antakse ülevaade uuringu „Regionaalse pendelrände kordusuuring“ olulisematest tulemustest Valga maakonna jaoks ning kirjeldatakse ühistranspordi hetkeolukorda. Kolmandaks kirjeldatakse kantide teenustebaasis aset leidnud muutusi, võrreldes 2009. aastal kehtestatud teemaplaneeringus esitatud seisuga. Seejärel käsitletakse maakonna tõmbekeskuste ja nende toimepiirkondade määramist vastavalt etteantud kriteeriumidele ja läbi viidud analüüsidele.

2. Andmed ja metoodika

Valga maakonna sotsiaalse infrastruktuuri olukorrast ülevaate ja toimepiirkondade määramise aluseks oleva sisendi saamiseks on läbi viidud rahvastikuanalüüs, liikumiste analüüs, antud kokkuvõtte uuringu „Regionaalse pendelrände kordusuuring“ tulemustest Valga maakonna jaoks, kaardistatud olulisemad muutused teenustebaasis ning kirjeldatud Valga maakonna ühistranspordi olukorda.

Sotsiaalse infrastruktuuri teemaplaneeringus on põhiliseks ruumiüksuseks kant, mille näol on tegu sotsiaalselt ja kultuuriliselt ühtse piirkonnaga, mis koosneb asustusüksusest või nende rühmast – Valga maakonnas on neid määratud 36 (joonis 1). Erinevad analüüsid on enamasti läbi viidud kantide tasandil.

Joonis 1. Valga maakonnas määratudandid sotsiaalse infrastruktuuri teemaplaneeringu järgi

Rahvastikus toimunud muutuste kirjeldamiseks on kasutatud rahvastikuregistri andmeid 2008.–2013. aasta kohta (1. jaanuari seisuga). Rahvastiku paiknemise kirjeldamiseks on kasutatud 2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse (REL) andmeid (1000x1000m ruudustikupõhine statistika) ning võrreldud on ka sotsiaalse infrastruktuuri

teemaplaneeringus esitatud 2015. aastaks koostatud rahvastikuproгноosi hinnanguid rahvaloenduse tulemustega.

Elu- ja töökoha vaheliste liikumiste kirjeldamisel on samuti kasutatud rahva ja eluruumide loenduse andmeid, mis on teada asustusüksuse täpsusega. Andmekaitsepõhimõtetest tulenevalt on andmed kasutamiseks antud teatud täpsusega, mis tähendab, et üksikisikute andmete kaitseks on kasutatud ümardamist. Iga asustusüksuse kohta on juhul, kui liikumisi on vähem kui viis, antud märke „<5“, mitte konkreetne inimeste arv. Käesolevalt on arvutuste tegemiseks sellised asustusüksused, kust liikumisi on vähem kui viis, saanud väärtuseks 1,6, et kalibreerida kasutada olevaid andmeid võimalikult täpselt Statistikaameti andmebaasis esitatud liikumiste arvuga terve maakonna kohta. Selle tõttu tulevad sisse mõningad erinevused käesoleva analüüsi ja Statistikaameti avalikus andmebaasis omavalitsusüksuste kaupa esitatud andmete osas. Õpirände kirjeldamiseks on kasutatud Eesti Hariduse Infosüsteemi (EHIS) andmeid 2012/2013. õppeaasta seisuga statsionaarse tavaõppe kohta. Pendelrände suundade kirjeldamiseks on koostatud kokkuvõtte Valga maakonna jaoks olulisematest tulemustest uuringu „Regionaalse pendelrände kordusuuring“ põhjal.

Selleks, et võrrelda sotsiaalse infrastruktuuri teemaplaneeringu koostamise ja 2013. aasta vahel aset leidnud muutusi teenuste osas, paluti Valga maakonna kohalikel omavalitsustel täita küsimustik, mis koosnes neljast sisulisest peatükist: käesoleval hetkel olemasolevad teenused, aja jooksul toimunud muutused teenuste baasis (ajaperioodiks sotsiaalse infrastruktuuri teemaplaneeringu kehtestamise aasta kuni 2013. aasta), hinnang teenuste kättesaadavusele, iseloomustus konkreetse kandi keskuste toimimisele, identiteedile ja liikumisvõimalustele. Küsitlus saadeti kõigile omavalitsustele, v.a Valga linn ja Tõrva linn. Vastused andis kaheksa omavalitsust ehk vastamise määr oli 73%. Hilisema järelpärimisega saadi vastused ka ülejäänud omavalitsustelt (va Puka). Täiendavate andmeallikate ja küsitluse tulemuste põhjal kaardistati teenused, võttes aluseks kehtiva sotsiaalse infrastruktuuri teemaplaneeringus kirjeldatud olukord. Teenuste olemasolu kantides on esitatud tabelis ja paiknemine kaartidel. Kaartidele on lisatud ühistranspordiliinid, kus ühendus on olemas esmaspäevast reedeni. Taustaks on lisatud võrgustiku analüüsi abil koostatud konkreetse teenuse paiknemise suhtes arvutatud areaal, mis kirjeldab, millise aja jooksul on teenus kättesaadav mootortranspordiga. Teenuse kättesaadavuse ajalised piirid lähtuvad kehtiva sotsiaalse infrastruktuuri teemaplaneeringus esitatud objektiivsetest kriteeriumidest.

Töö teine eesmärk on anda sisend maakonna toimepiirkondade määramisele. Keskuste eristamine ja toimepiirkondade defineerimine tuleneb Siseministeeriumi poolt koostatud toimepiirkondade määramise juhendist. Täpsemad kriteeriumid ja mõisted on kirjeldatud vastavate peatükkide all.

Täiendavate andmeallikatena on kasutatud haldus- ja asustusüksuste ruumiandmeid, mis pärinevad Maa-ameti Maaregistrist ning on seotud Statistikaameti poolt kehtestatud Eesti

haldus- ja asustusjaotuse klassifikaatoriga kuupäevaga 01.10.2013. Kasutatud on riikliku ühistranspordiregistri andmeid maakonna (seisuga 27.10.2013) ja riiklike ühistranspordiliinide kohta (seisuga 04.12.2013) ning Maanteeameti andmeid teedevõrgu kohta. Aluseks on ka sotsiaalse infrastruktuuri teemaplaneeringu koostamise käigus loodud materjalid ning lisaks on kasutatud avalikult kasutatavaid andmebaase (EHIS, Eesti Rahvusraamatukogu, Ravimiamet, Eesti Haigekassa, Eesti Post, Eesti Külaliikumine KODUKANT andmebaas (2012. aasta seisuga), Eesti Spordiregister).

3. Rahvastikuanalüüs

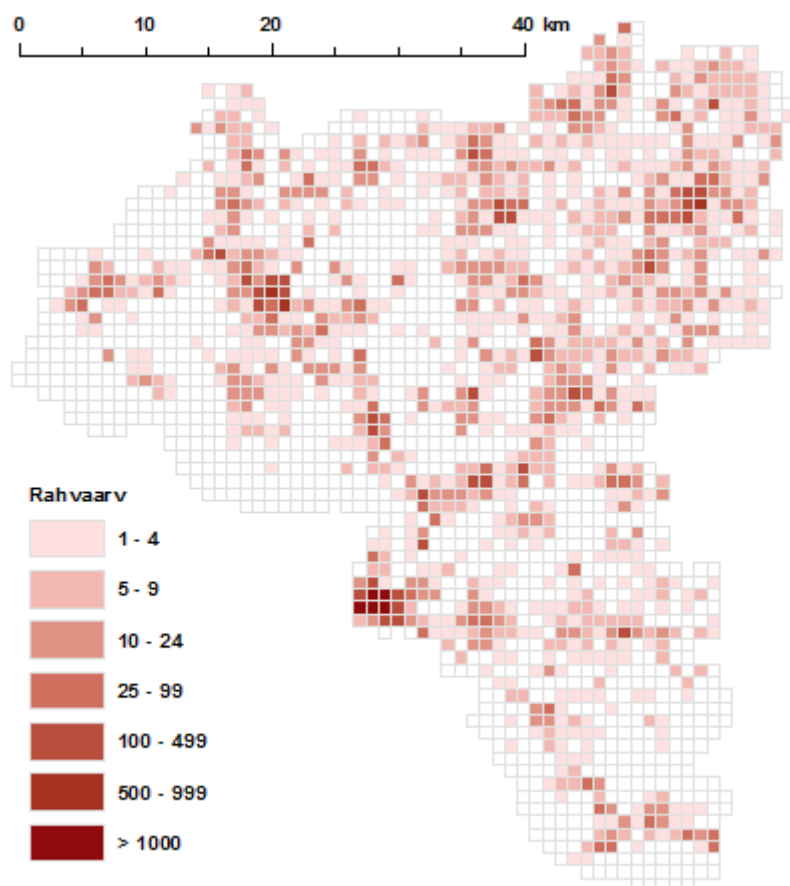
Käesoleva peatüki raames vaadatakse, millised muutused on toimunud Valga maakonna rahvastikus ajaperioodil 2008–2013. Ülevaade antakse maakonna, kohalike omavalitsuste ja kantide tasandil.

Rahvastikuregistri andmetel elas Valga maakonnas 2008. aastal 33 937 inimest (1. jaanuari seisuga), 2013. aastal aga 32 599 inimest. Selle aja jooksul on rahvaarv vähenenud 3,9% võrra, mis teeb rahvaarvu keskmiseks vähenemiseks 0,7% aastas. Vaadates muutusi vanuserühmades, on elanike arvu vähenemine toimunud kõikides vanusegruppides. Tagasihoidlikumad muutused on aset leidnud eakate ehk 65-aastaste ja vanemate rühmas, kus elanike arv on vähenenud 0,6% ning 19–64-aastaste vanuserühmas, kus rahvaarvu vähenemiseks on 0,9%, kusjuures viimati nimetatud vanuserühmas on meeste seas muutus positiivne (kasv 1,7%), naiste omas negatiivne (vähenemine 3,5%). 0–6-aastaste arv Valga maakonnas on vähenenud 4,9% võrra. Kõige suuremad muutused on aset leidnud 7–18-aastaste vanuserühmas, kus sellesse rühma kuuluvate inimeste arv on vähenenud 20,0% võrra, mis teeb keskmiseks muutuseks aastas 4,0%. See trend on eelkõige tingitud 1990ndatel alguse saanud madalast sündimusest.

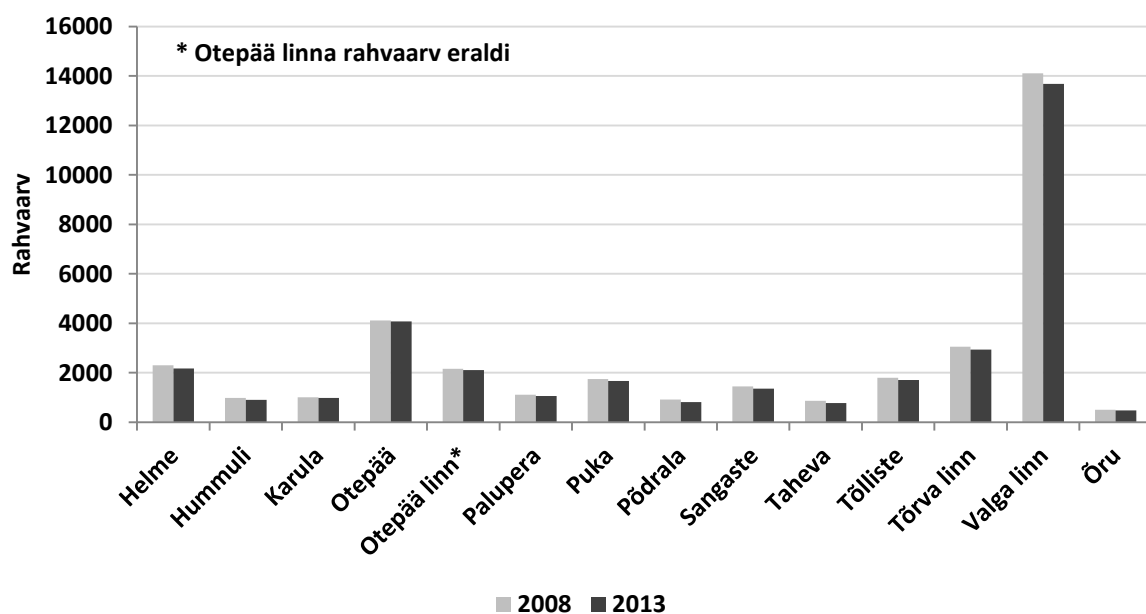
Teenuste tagamisel on oluline teada, kus inimesed ruumis paiknevad. Valgamaal paikneb rahvastik tihedamalt linnade ja olulisemate teede ümber, kusjuures maapiirkondades paiknevad inimesed hajusamalt Valgamaa põhjaosas ehk on vähem alasid, kus asustus puudub (joonis 2). Suuremate asustamata alade näol on eelkõige tegu Valga linnast loode suunas jäävate riigipiiri äärsete aladega. 2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse seisuga võib keskmiseks rahvastikutiheduseks maakonnas lugeda 14,7 inimest ruutkilomeetril. Kui jätta kõrvale linnad, siis on vastav näitaja 6,5 inimest/km². Näitaja vähenemine viitab sellele, et suurem osa Valga maakonna rahvastikust elab linnades.

Valga maakonnas on 2013. aasta seisuga 13 kohalikku omavalitsust, millest kaks on linnad (Valga, Tõrva). Neile kahele linnale lisaks asub maakonna territooriumil veel Otepää linn, mille näol on tegu vallasisese linnaga. Maakonnakeskuses, Valga linnas elab 13 673 inimest, moodustades 41,9% kogu maakonna rahvastikust. Valdadest on suurima rahvaarvuga Otepää vald, kusjuures vallasisese linna, Otepää elanikkond moodustab ligi 50% Otepää valla rahvastikust. Rahvaarv on kõigis omavalitsustes vähenenud (joonis 3). Protsentuaalselt on rahvastikus kõige enam antud ajaperioodil kaotanud Põdrala (10,3%), Taheva (10,0%) ja Hummuli vald (8,5%).

Lisaks Valga linnale panustab linnarahvastiku arvu ka Otepää ja Tõrva linn. Linnadesse on koondunud 57,4% maakonna elanikest, millest 73,1% elab Valga linnas. Maapiirkondades elab seega 42,6%. Linnarahvastiku arv on keskmiselt vähenenud 3,1% võrra: Valga linn 3,1%, Tõrva linn 3,5% ja Otepää linn 2,7%. Maarahvastiku arv on vähenenud 5,1% võrra, mis viitab linnadega võrreldes maapiirkondade kiiremale kahanemisele.

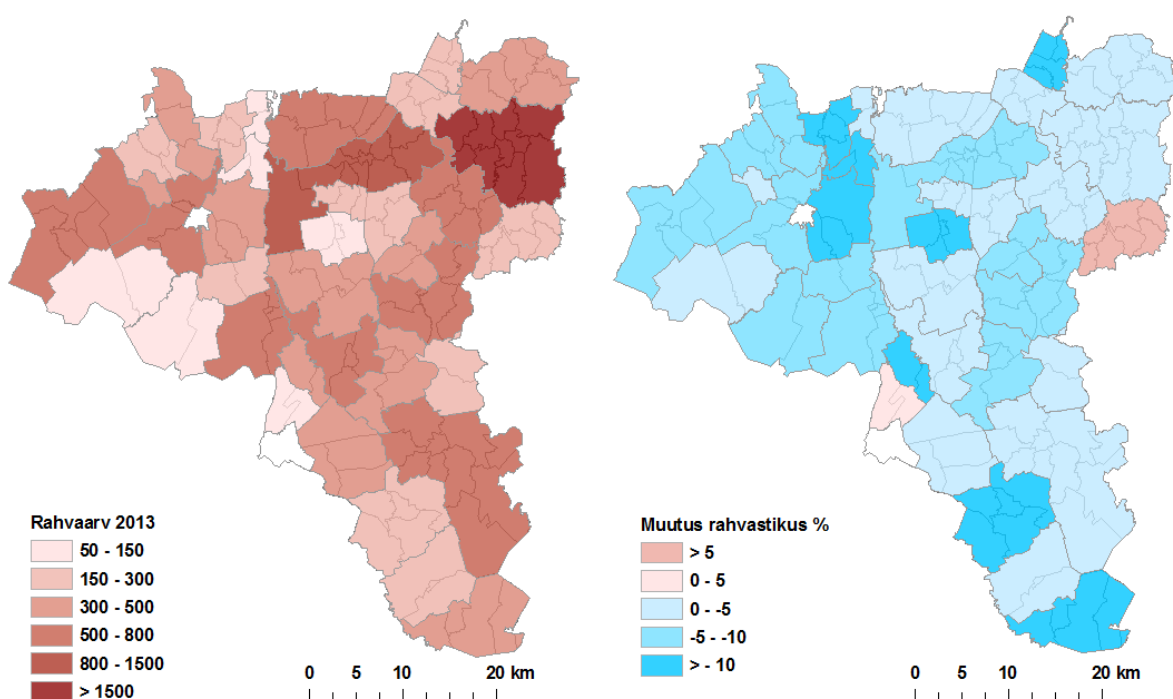

Joonis 2. Rahvastiku paiknemine Valga maakonnas. Allikas: REL 2011

Joonis 3. Rahvaarv Valga maakonna kohalikes omavalitsustes 2008. ja 2013. aasta võrdluses 1. jaanuari seisuga. Allikas: Rahvastikuregister

Järgnevalt on omavalitsused lahti harutatud kantide ehk sotsiaalsete ja kultuuriliste algkoosluste tasandile, millel on ühine „meie-tunne“ (maakonnaplaneeringu teemaplaneering „Maakonna sotsiaalne infrastruktuur 2009–2015“). Valgamaal on sotsiaalse infrastruktuuri teemaplaneeringu raames määratud 36 kanti. Kantide tasandil rahvastikus aset leidnud muutusi kirjeldab joonis 4, kus on toodud kantide rahvaarv rahvastikuregistri järgi 2013. aasta 1. jaanuari seisuga ning protsentuaalne muutus rahvaarvus 2008. ja 2013. aasta võrdluses. Kõige suurema rahvaarvuga on Otepää ümbruse kant, kuhu on arvestatud ka Otepää vallasisene linn. Kantide rahvastikus aset leidnud muutused viitavad rahvaarvu vähenemisele. Ainult Vidrike kandis võib rahvastikuregistri andmetel täheldada rahvaarvu kasvu, kuna Valga linnaga piirnevas Paju kandis on muutus toimunud üksnes kahe inimese juurdetuleku võrra.

Joonis 4. Rahvaarv kantides 2013. aasta seisuga (vasakul) ja rahvaarvus toimunud muutused 2008. ja 2013. aasta võrdluses 1. jaanuari seisuga. Allikas: Rahvastikuregister

Kui maakonnas tervikuna on aset leidnud rahvaarvu vähenemine kõigis neljas eelpool mainitud vanuserühmas, siis mitmes kandis on kasvanud väikelaste ehk 0–6-aastaste arv. Suuremad muutused absoluutarvudes on toimunud Otepää (28) ja Vidrike (15) kandis. Teiselt poolt on mõnedes kantides toimunud langus (näiteks Jõgeveste (19) ja Puka (18) kant). Noorte ehk 7–18-aastaste vanuserühmas on enamikes kantides valdavaks trendiks sellesse vanuserühma kuuluvate inimeste arvu vähenemine – absoluutnumbrites on kõige suurem vähenemine toimunud Otepää (114), Puka (65) ja Sangaste kandi (40) arvelt. 19–64-aastaste osas ei ole selget trendi rahvastiku kasvu või vähenemise osas, mõned kandid on rahvastikus võitnud (nt Otepää, Vidrike, Aakre, Nõuni), teised aga kaotanud (nt Taagepera, Priipalu, Laatre). Vanemaealiste ehk 65-aastaste ja vanemate vanuserühmas on sarnane olukord nagu eelmises vanuserühmas ehk samuti ei ole selget trendi vähenemise osas.

Vanemaealiste arv absoluutnumbrites on tõusnud kõige enam Otepää kandis, kahanenud aga Hargla ja Taagepera kandis.

Analüüsi all olevas sotsiaalse infrastruktuuri teemaplaneeringus on toodud ka rahvastikuproгноos 2015. aastaks eraldi kõikide kantide lõikes. Võrreldes progноosi 2011. aasta rahvaloenduse andmetega, varieerub erinevus progноosi ja fikseeritud andmetega - 29,9% ja 149,4% vahel (tabel 1).

Tabel 1. 2015. aasta kohta koostatud rahvastikuproгноosi (aluseks senise muutuse jätkutrend) ja 2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse aegse rahvaarvu võrdlus

Kandi nimi	REL 2000	2007	REL 2011	Progноos 2015	Vahe (2015 ja 2011)	Erinevuse %
Holdre-Koorküla	154	112	96	137	-41	-29,9
Otepää*	1136	1126	1012	1340	-328	-24,5
Hummuli	706	670	549	710	-161	-22,7
Puka	1234	1211	951	1218	-267	-21,9
Lõve	167	169	140	178	-38	-21,3
Nõuni	604	555	487	605	-118	-19,5
Jeti	182	155	136	167	-31	-18,6
Kuigatsi	328	286	243	295	-52	-17,6
Sihva	586	564	507	614	-107	-17,4
Puide	170	166	138	167	-29	-17,4
Ala-Taagepera	698	638	526	616	-90	-14,6
Priipalu	156	135	96	111	-15	-13,5
Sooru	343	339	298	344	-46	-13,4
Tagula	290	248	215	246	-31	-12,6
Lüllemäe	699	637	506	578	-72	-12,5
Aakre	606	554	504	567	-63	-11,1
Jõgeveste	366	388	314	351	-37	-10,5
Hargla	428	387	355	386	-31	-8,0
Sangaste	828	804	704	760	-56	-7,4
Pikasilla	113	103	106	114	-8	-7,0
Koikküla	369	320	275	292	-17	-5,8
Helme	872	702	563	596	-33	-5,5
Rulli	63	75	55	57	-2	-3,5
Tsirguliina	727	711	581	593	-12	-2,0
Leebiku	240	257	175	175	0	0,0
Vidrike	265	265	255	254	1	0,4
Linnaküla	469	471	402	399	3	0,8
Riidaja	374	345	274	265	9	3,4
Laatre	474	420	333	317	16	5,0
Keeni	493	473	411	386	25	6,5
Laanemetsa	226	187	141	131	10	7,6
Palupera	282	277	295	269	26	9,7
Õru	442	403	352	319	33	10,3
Kaagjärve	445	462	396	277	119	43,0
Paju	165	137	198	137	61	44,5
Hellenurme	337	277	591	237	354	149,4

* Otepää kandi rahvaarv esitatud Otepää linnata.

Anomaalselt on progноosiga võrreldes kasvanud Hellenurme kandi rahvaarv, mis tuleneb Hellenurme küla rahvaarvust ning tõenäoliselt seal paikneva Hellenurme Hooldekodu

hoolealuste arvust (rahvastikuregistri andmetes see ei kajastu). Jättes kõrvale Hellenurme kandi, varieerub erinevus -29,9% ja 44,5% vahel. Prognoosiga võrreldes on suurima rahvaarvu vähenemisega Holdre-Koorküla, Otepää, Hummuli, Puka ja Lõve kant, kus erinevus on üle 20%. Rahvaarv on ennustusega võrreldes positiivne aga Paju (44,5%) ja Kaagjärve kandis (43,0%), kuid ka Paju kandi rahvaarvu kasvu võib seostada Paju Pansionaadi elanike arvuga (rahvastikuregistris on Paju kandi rahvaarvuks antud 137 inimest (01.01.2012)).

4. Liikumiste analüüs

4.1. Elukoha ja töökoha vahelised liikumised

2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse andmetel elas Valgamaal 10 108 inimest, kes käis ka Eestis tööl. Neist 7604 moodustasid need, kes olid nii püsielukoha kui töökoha märkinud Valga maakonna piiresse. See tähendab, et maakonna sees töötas 75% kõigist hõivatutest ja seega toimus sama suur osakaal kõigist elu- ja töökoha vahel aset leidvatest liikumistest maakonna piires.

Kantide vahel leidis aset 859 liikumist ehk 11% kõikidest maakonna sees toimuvatest liikumistest. Valga ja Tõrva linna suunas ja sealt välja toimuva liikumisi sisse arvestades on vastavad näitajad 1853 ja 24%. Kantide territooriumi piires toimus 1925 elu- ja töökohaga seotud liikumist ehk 25% (koos Valga ja Tõrva linnaga 71%). Kindla aadressita töökoht maakonnas oli 335 inimesel ehk 4,5%-il, kellest omakorda 61%-il oli töökoha asukoht teada omavalitsuse tasandil. See number võib viidata mobiilsetele töökohtadele.

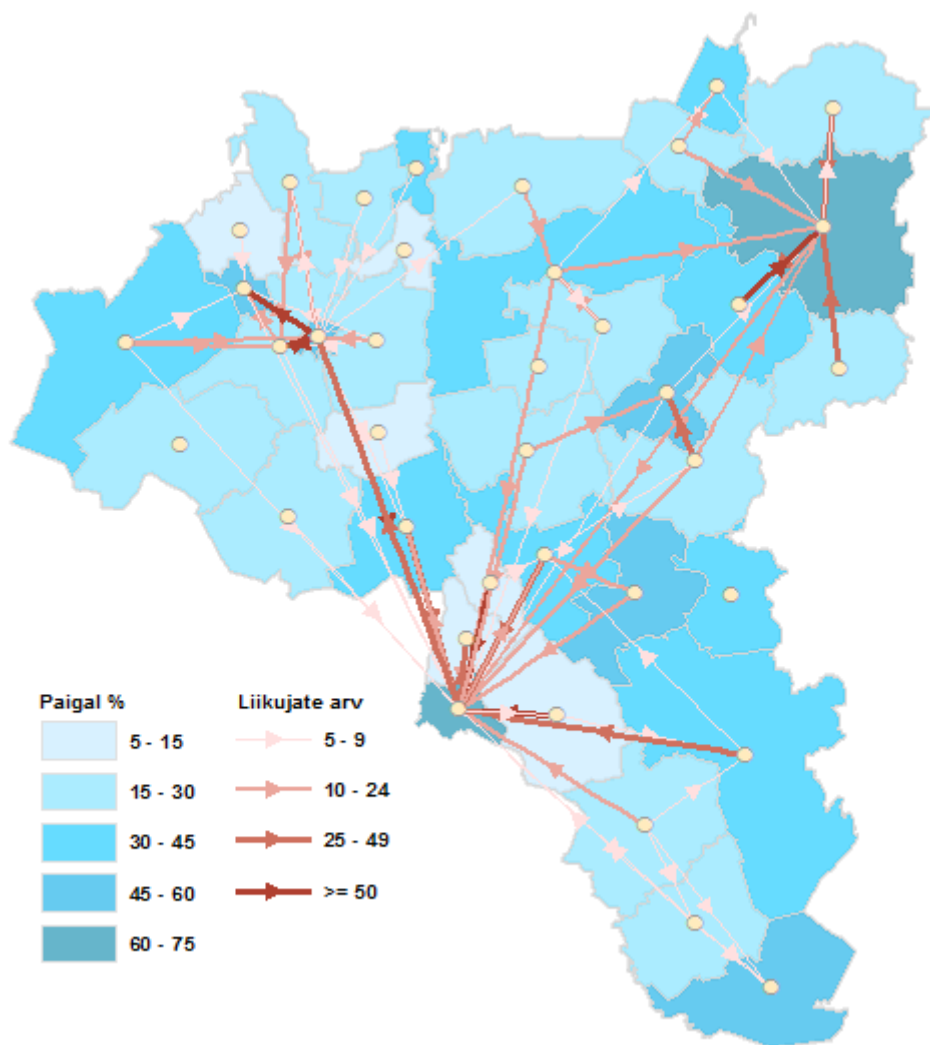
Valga maakonna linnad pakkusid rahvaloenduse ajal töökohti üle 5000 inimesele. Valga linn oli töökohaks 3018 Valga linnas elavale ning 481 väljastpoolt linnapiiri tulnule, kuid maakonnas elavale inimesele, Tõrva linn aga 473 linnas elavale ja 210-le väljastpoolt tulnule. Linnadest mujale maakonda liikus 402 inimest ehk 5% kõikidest maakonna piires aset leidvatest liikumistest.

Olulisemad liikumissuunad kantide vahel on välja toodud joonisel 5. Välja on jäetud suunad, kus liikujaid oli alla viie inimese. Suuremad vood leidsid aset Tõrvast Valga linna (77), Linnaküla (71) ja Helme kandi (61) suunas, Kaagjärve (61) ja Sooru (52) kandist Valga linna suunas, Sihva kandist Otepää kandi suunas (53) ning Helme kandist Tõrva linna suunas.

Voogude põhjal võib öelda, et Valga linn on töökohtade pakkujaks Tõrva linna, Kaagjärve, Sooru, Hummuli, Tsirguliina ja Lüllemäe kandi elanikele. Tõrva linna liikus absoluutnumbrites kõige enam Helme kandist, Valga linnast ja Linnaküla kandist. Otepää linna puhul on tegu vallasisese linnaga ja tema rahvastiku arvestus on arvestatud Otepää ümbruse kandi sisse. Kuid linnalise piirkonnana säilitab ta oma positsiooni, olles töökohaks üle 650 maakonnas elavale inimesele, kellest 44% elas rahvaloenduse ajal väljaspool Otepää linna territooriumi. Otepää linn oli voogude põhjal sihtkohaks teistele Otepää kandi piirkondadele ning Sihva, Nõuni, Vidrike ja Sangaste kandile, kus liikujaid Otepää suunas oli üle 20.

Sama joonis võimaldab võrrelda, kui paljude tööasukoht asus elukoha ruumiüksuse piires ja seejärel, kui palju konkreetse kandi (linna) hõivatutest liikus väljapoole ruumiüksust (vt ka lisa 1). Kõige paiksemad olid Otepää, Hargla, Laatre, Keeni ja Linnaküla kandi inimesed, kus hõivatutest üle 50% töötas elukoha kandi piires. Kõige mobiilsemad olid Paju kandi inimesed, kus töökoha paiknemise tõttu liikus üle kandi piiri ligi 94% hõivatutest. Järgnesid Puide, Lõve, Kaagjärve, Sooru, Rulli, Priipalu, Jõgeveste ja Laanemetsa kant, kus üle kandi piiri asus töökoht üle 80%-il hõivatutest. Voogudesse panustasid absoluutarvudes kõige rohkem Tõrva

ja Valga linn, Helme ja Sangaste kant. Valga linna inimesed olid elu- ja töökoha vaheliste liikumiste osas paiksed – Valga linna piires elas ja töötas 73% hõivatutest, üle linnapiiri mujale maakonda ja väljapoole maakonda liikus 27%. Tõrva linna puhul jällegi asus töökoht linna piires 48%-il hõivatutest, väljaspool linna 52%-il.

Joonis 5. Tööränne: elukoht-töökoht suunal liikumised kantide vahel (välja toodud ka Valga ja Tõrva linn) ning sama ruumiüksuse raames elavate ja töötavate osakaal. Allikas: REL 2011

Väljaspool maakonda käis tööil 1636 inimest ehk 16% hõivatutest. Kuid nii maakonna sees kui ka maakonnast väljapoole liikujate arv võis tegelikkuses olla suurem, kuna ligi 9% inimeste puhul ei olnud teada, millises maakonnas töökoht asub. Valdavateks suundadeks väljaspool maakonda oli liikumine Tartu maakonda (816 inimest ehk 50% üle maakonnapiiri liikujatest), Harju maakonda (364 inimest ehk 22%). Naabermaakondadest veel Võru maakonda (168 inimest ehk 10%), Viljandi maakonda (84 inimest ehk 5%) ning Põlva maakonda (70 inimest ehk 4%). Tartu maakonnas oli peamisteks sihtkohtadeks Tartu linn (50%), Elva linn (23%), Rõngu vald (11%) ja Ülenurme vald (4%). Töölase pendelrände osas on tugevad seosed Otepää piirkonna (Otepää vald (sh linn), Nõuni, Puka, Aakre, Hellenurme, Palupera kant) kantide ja Tartu maakonna vahel.

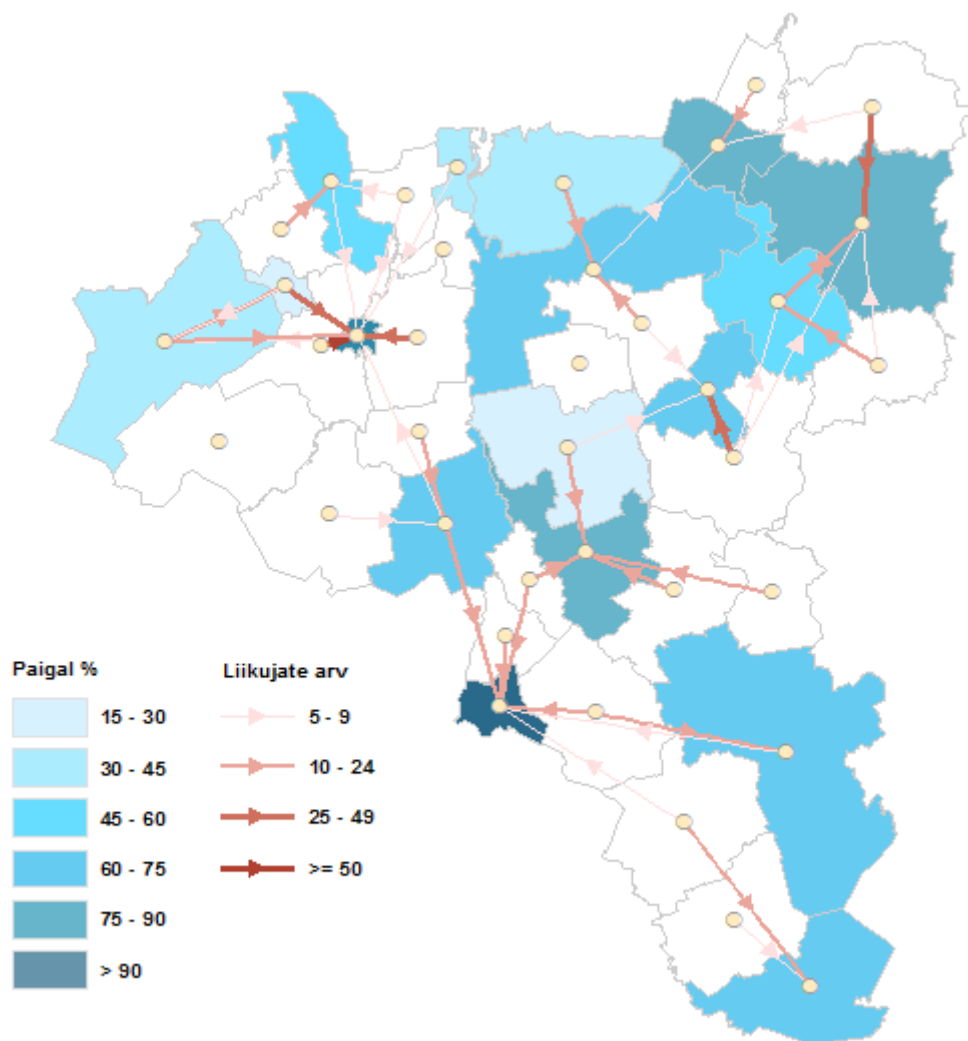
Järgnevalt on tööga seotud pendelrännet vaadatud omavalitsuste lõikes – millised Valga maakonna omavalitsused on pendelränne osas sihtkohaks naabermaakondadele (allikas REL 2011). Põlva maakonnast Valgamaale liikus igapäevaselt 77 inimest. Põlva maakonnast saavad olulisemad liikumisvood alguse Kanepi ja Valgjärve vallast Otepää valla suunas (eelkõige Otepää linn) – Valgjärve vallast liikus Otepää valda 27 inimest, Kanepi vallast 21 inimest. Tartu maakonnast liikus Valga maakonda kokku 274 inimest ning olulisemad liikumisvood leidsid samuti aset Otepää piirkonna suunas (Otepää vald, Palupera vald, Puka vald). Neisse valdadesse tuldi tööle eelkõige Tartu linnast, Elva linnast ja Rõngu vallast. Ka Valga linnas asus mitmete tartlaste töökoht. Viljandi maakonnast Valgamaale liikus pendelränne tõttu 71 inimest. Olulisemad pendelrännevood said alguse Tarvastu vallast (33 inimest), seejärel Karksi vallast ja Mõisaküla linnast (12 inimest). Sihtkohtadena olid olulisemad Helme vald (23 inimest), Tõrva linn (15 inimest) ning Valga linn (14 inimest). Viljandi maakonnast käidi tööle ka Otepää ja Põdrala valda. Võru maakonnast liikus Valga maakonda 126 inimest. Olulisemad pendelrännevood said alguse Antsla (30 inimest), Urvaste (27 inimest), Võru vallast (12) ja Võru linnast (12 inimest). Peamisteks sihtkohtadeks oli Sangaste vald (41), Valga linn (30) ja Otepää vald (20). Suuremad vood leidsid aset Urvastest ja Antslast Sangaste suunas.

4.2. Õpiränne

Õpirändena on käsitletud olukorda, kus õpilased asuvad sunnitud õppima teise omavalitsuse kooli, kuna vastava astme õppeasutus koduvallas puudub, või vabatahtlikult, kui kool valitakse väljaspool koduvalda sellest hoolimata, et oma vallas on vajalikul kooliastmel õppimisvõimalus olemas (Annus jt 2012). Käesolevalt on analüüsi all olevaks ruumiüksuseks kant ja seega võib õpirände definitsioonis mõiste omavalitsus asendada ka mõistega kant. Õpirände kirjeldamiseks on järgnevalt koos käsitletud nii põhi- kui gümnaasiumiharidust pakkuvaid haridusasutusi ning õpilaste elukohtade ja haridusasutuste vahelisi liikumisi, kuid hiljem ka kahte õppeastet eraldi.

2013/2013. õppeaasta seisuga oli Valgamaal EHIS andmetel elukoht määratud 3373 õpilasele. Valga maakonna koolides käis neist 3085 ehk 92%. Kodukoha kandi või linna koolis õppis 2272 õpilast ehk kodukoha piires leidis aste 74% kõigist maakonna sees aset leidvatest kodu ja kooli vahelistest liikumistest, millest Valga linna sees elavad ja õppivad moodustasid 57% ning Tõrva linna sees 12%. Muu kandi või linna kooli käis 811 õpilast ehk 26%. Õpirände voogudest annab aimu joonis 6, kus on visualiseeritud vood, kus liikujaid oli vähemalt viis. Voogudesse panustasid absoluutarvudes kõige enam Sangaste (66), Helme (65), Nõuni (52), Linnaküla (45), Jõgeveste (44), Kaagjärve (38) ja Sooru kant (37). Suundadest oli kõige tugevamini esindatud Helme kandist Tõrvasse (60), Sangaste kandist Keeni kanti (49), Nõuni kandist Otepää kanti (46), Linnaküla (36) ja Jõgeveste kandist (33) Tõrva linna. Arvesse tuleb võtta, et voogude tugevus on sõltuv õpilaste arvust ning haridusasutuste olemasolust konkreetses piirkonnas.

Sama joonis annab aimu, millise kandi või linna õpilased olid paiksemad ja millised liikusid rohkem (vt ka lisa 1). Kõige paiksemad olid linnades elavad õpilased. 94% Valga linnas elavatest õpilastest käis ka Valga linnas koolis, Tõrva linnas on vastav näitaja 89%. Järgneb Otepää (85%), Tsirguliina (84%) ning Palupera kant (80%). Valgega on näidatud kandidid, kus elukoha kandi piires õppivaid õpilasi ei olnud, sest neis kantides ei ole ka põhi- või gümnaasiumiharidust pakkuvaid haridusasutusi. Kui arvestada kante, kus vastavad õppeasutused on olemas, siis kõige mobiilsemad olid Linnaküla ja Õru kandi õpilased, kellest alla 30% käis elukoha kandi koolis – see on ühelt poolt tingitud sellest, et nimetatud kantides asuvates koolides on haridust võimalik omandada üksnes I ja II kooliastmes.

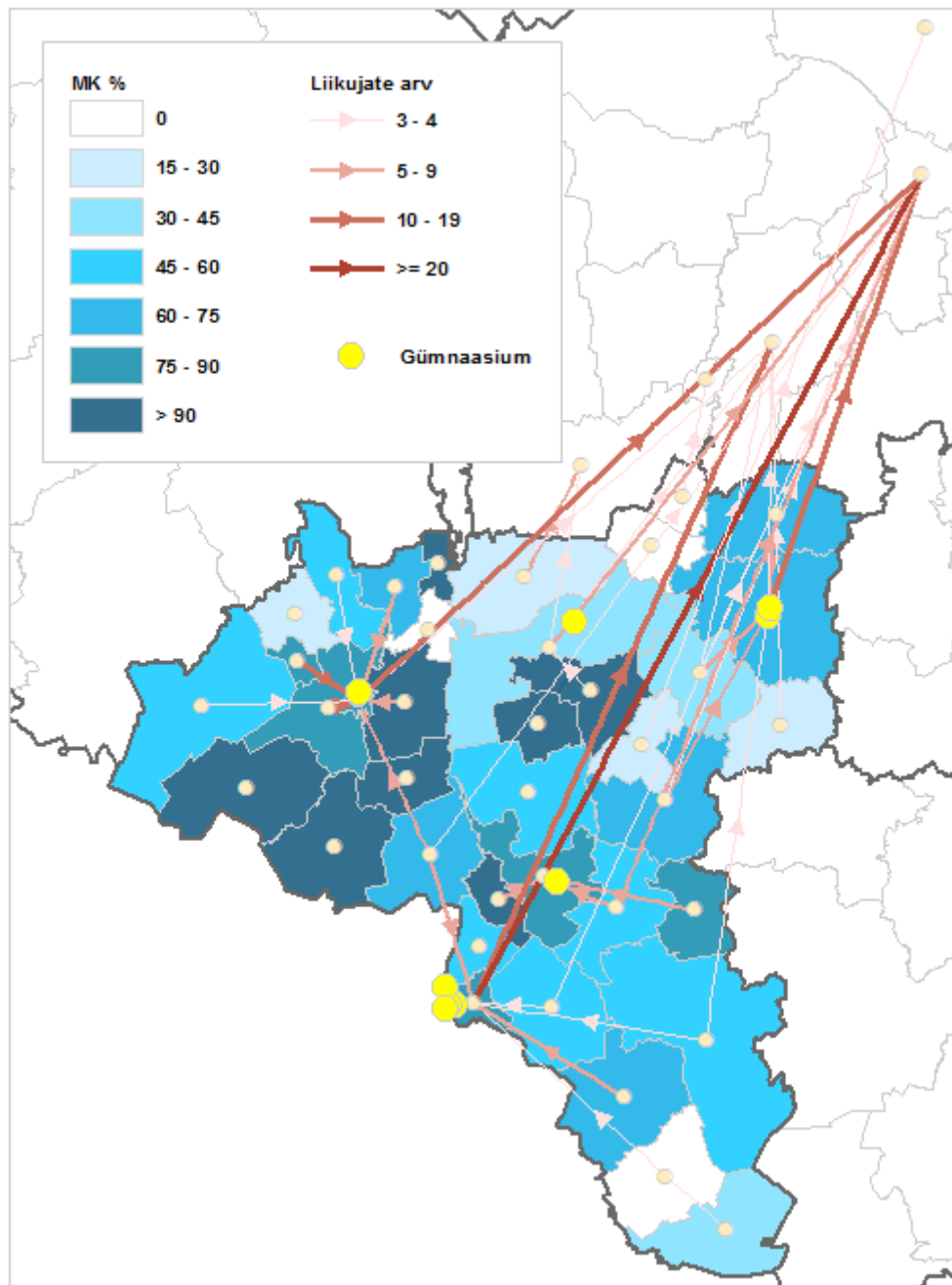

Joonis 6. Õpiränne Valga maakonna sees kantide tasandil (põhikooli- ja gümnaasiumiõpilased). Allikas: EHS

Valgamaalt teistesse maakondadesse liikus 288 õpilast ehk 8% maakonnas elukohta omavatest õpilastest (nende seas võivad olla ka need, kes igapäevases pendelrändes ei osale). Ülekaalukaks sihtkohaks oli Tartu linn (113), seejärel Nõo vald (47), Elva linn (24) ja Rõngu vald (19). Võru, Põlva ja Viljandi maakonna osakaal jäi selles osas tagasihoidlikumaks. Suuremad vood leidsid aset Valga linnast Tartu linna (29), Otepää kandist Tartu linna (19),

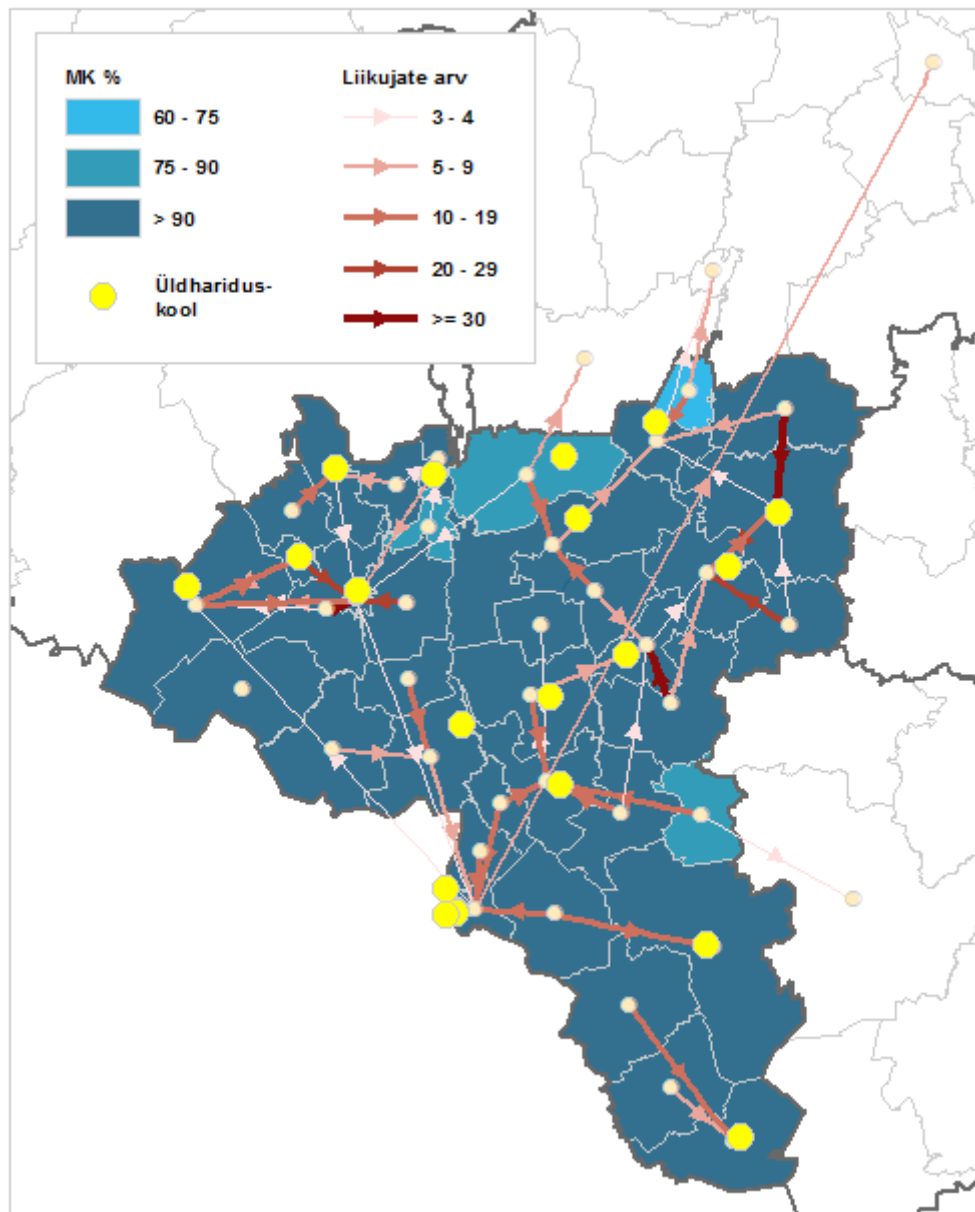
Valga linnast Nõo valda (15), Hellenurme kandist Elva linna (12), Tõrva linnast Tartu linna (12) ning Aakre kandist Rõngu valda (11). Valga maakonna koolidesse teistest omavalitsustest käis 147 õpilast, kellest 103 (70%) olid pärid naabermaakondadest (Tartu maakonnast 47 (46%), Põlva maakonnast 25 (24%), Võru maakonnast 21 (20%) ja Viljandi maakonnast 10 õpilast (10%)). Olulisemate suundadena võib nimetada Valgjärve vallast (23) ja Kambja vallast (11) Otepää kandi haridusasutustes õppimist.

Gümnaasiumiõpilasi oli 2012/2013. õppeaasta seisuga 665, moodustades 20% kõikidest põhi- ja gümnaasiumihariduse omandajatest. Gümnaasiumiõpilaste liikumistest annab aimu joonis 7, kus on toodud olulisemad suunad nii maakonna sees kui üle maakonnapiiri, maakonna haridusasutustes õppivate gümnaasiumiõpilaste osakaal kantide ning Valga ja Tõrva linna tasandil. Lisaks on toodud gümnaasiumiharidust pakkuvate haridusasutuste paiknemine maakonnas, mida on kokku seitse (v.a kaugõppegümnaasium ja kutsekoolid). Neist kaks paiknevad Valga linnas, üks Tõrva linnas, kaks Otepää linnas (sh erakool) ning üks nii Puka kui Tõlliste vallas. Maakonna koolides õpib 459 õpilast ehk 69% gümnaasiumiealistest. Maakonnas asuvates koolides käisid kõige enam Tõrva linna ümbritsevate kantide gümnaasiumiõpilased, kuid ka näiteks Priipalu, Kuigatsi, Tõlliste ja Tsirguliina kandi õpilased (enam kui 75% kandi gümnaasistidest õpib maakonnas paiknevates gümnaasiumides). Väljaspool maakonda õppis 206 õpilast ehk 31% gümnaasistidest. Mobiilsemad olid Hellenurme ja Palupera kandi õpilased, kellest kõik käisid koolis väljaspool maakonda. Peamiseks sihtkohaks väljaspool maakonda oli liikumine Tartu maakonda (175 õpilast ehk 85%), millest 58% käis koolis Tartu linnas, 26% Nõo vallas ning 6% Rõngu vallas. Teiste naabermaakondade osakaal jäi tagasihoidlikuks. Elukohast väga kaugel gümnaasiumiharidust omandavaid võib tegelikkuses iseloomustada haridusasutuse omavalitsuse territooriumil elamine.

Joonis 7. Valga maakonnas elavate gümnaasiumiõpilaste õpiränne. Maakonnas õppijate protsent tähistab maakonnas tegutsevates haridusasutustes gümnaasiumiharidust omandavate õpilaste osakaalu kantide (linna) tasandil (Rulli kandis gümnaasiumiõpilasi kasutatud andmete kohaselt ei elanud). Allikas: EHIS

Põhikooliõpilasi oli 2012/2013. õppeaasta seisuga 2708, moodustades 80% põhikooli ja gümnaasiumihariduse omandajatest. Põhikooliõpilaste liikumistest annab aimu joonis 8, kus on toodud olulisemad suunad nii maakonna sees kui üle maakonnapiiri ning maakonna koolides käivate laste osakaal kandi või linna tasandil. Lisaks on toodud põhikoolide paiknemine maakonnas, mida on kokku 19 (v.a hariduslike erivajadustega õpilaste koolid). Maakonna koolides õppis 2626 õpilast ehk 97% põhikooliõpilastest, väljaspool maakonda 82 õpilast ehk 3%, kes enamasti õppisid Elva (21%) ja Tartu linnas (15%).

Joonis 8. Valga maakonnas elavate põhikooliõpilaste õpiränne. Maakonnas õppijate protsent tähistab maakonnas tegutsevates haridusasutustes gümnaasiumiharidust omandavate õpilaste osakaalu kantide (linna) tasandil. Allikas: EHIS

4.3. Regionaalse pendelrände kordusuuringu tulemused Valga maakonna jaoks

Järgnev ülevaade toetub 2013. aastal Tartu Ülikooli inimgeograafia ja regionaalplaneerimise õppetooli poolt läbi viidud uuringu „Regionaalse pendelrände kordusuuring“ tulemustele, käsitledes lähemalt Valga maakonnaga seotud liikumisi. Uuringus vaadatakse lähemalt igapäevast ja sesoonset ruumilist mobiilsust, võttes arvesse inimeste jaoks olulisi tegevuskohti. Nendeks on elukoht (nn koduankurpunkt), töökoht (nn tööaja ankurpunkt) ja vaba aja veetmise kohad (nn sekundaarsed ankurpunktid), mis on defineeritud ankurpunktide meetodi abil (vt lähemalt „Regionaalne pendelrändeuuring“ (2010) ja

„Regionaalse pendelrände kordusuuring“ (2013)). Tuginedes uuringus käsitletud inimeste igapäevastele liikumistele ja suundadele on võimalik eristada maakonna jaoks olulisi tõmbekeskusi.

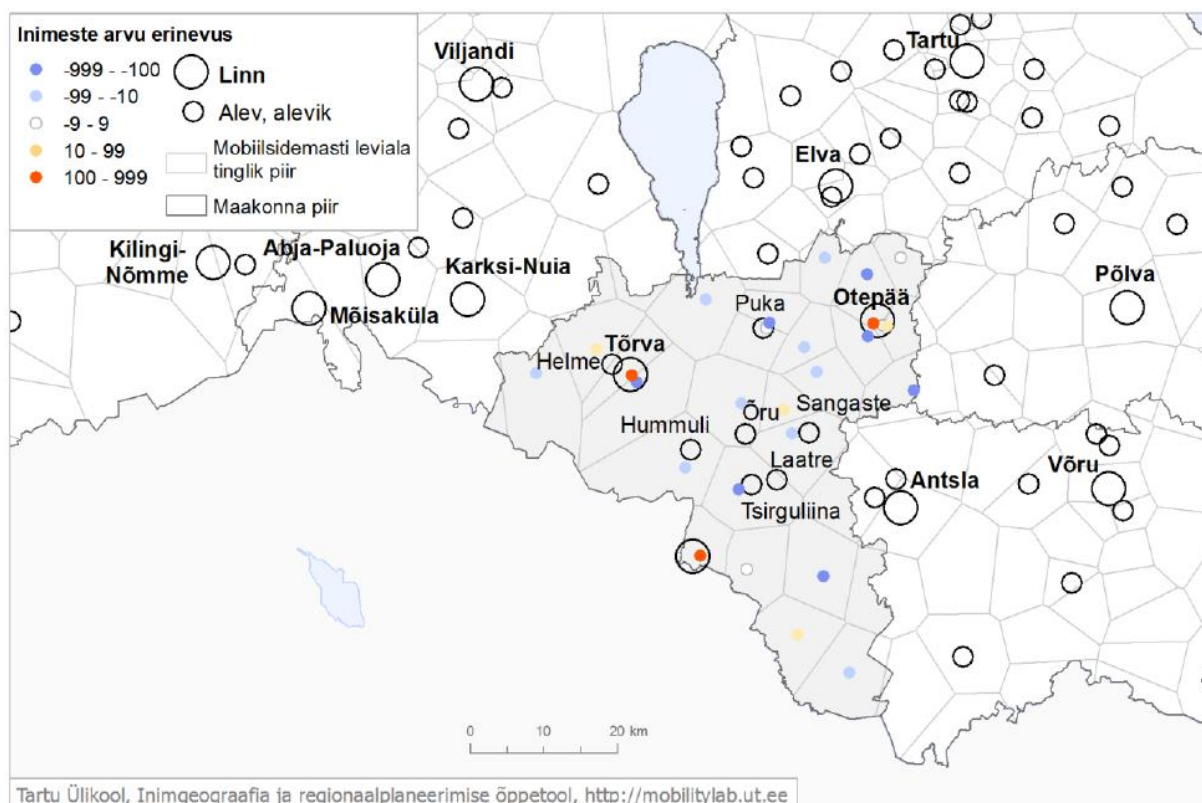
Uuringus käsitletud ajaperioodiks on 01.03.2013–28.02.2013. See on omakorda jagatud kaheks alamperioodiks – tööperiood (märts kuni mai 2012 ja september 2012 kuni veebruar 2013) ning suveperiood (juuni kuni august 2012) –, mis võimaldab hinnata liikumiste sesoonsust. Ruumiliste üksustena on vaatluse all olevas uuringus kasutatud mobiilimastide teeninduspiirkondi, mida on nimetatud piirkondadeks. Need piirkonnad ei seostu alati konkreetsete kohtade või keskustega ning tõlgendamisel tuleb arvesse võtta, et nende piirkondade piirid ei kattu otseselt kohalike omavalitsuste või kantide piiridega.

4.3.1. Piirkondade saldo ankurpunktide vahelise liikumise põhjal

Saldona on käsitletud piirkonda sisse tulijate ja piirkonnast lahkujate vahet. Piirkonda sisse liikuvad inimesed on need, kelle tööaja ankurpunkt paikneb vastavas piirkonnas, elukoha ankurpunkt aga mujal piirkonnas. Piirkonnast väljujad on need, kelle elukoha ankurpunkt paikneb vastavas piirkonnas, tööaja ankurpunkt aga mõnes teises piirkonnas. Kokku on liidetud kõik konkreetsesse piirkonda sisenejad ning kõik sellest väljujad ja seejärel leitud nende erinevus (sisenejate koguarvust on lahutatud väljujate koguarv). Positiivne saldo viitab sellele, et neisse piirkondadesse käivad inimesed igapäevaselt tööle, kooli, kuid ka teenuseid tarbima, samas on see piirkond oluline ka seal elavatele inimestele.

Summaarselt seostub tööajal Valga linnaga igapäevaselt 2367 liikumist, Otepää linnaga 2473 ja Tõrva linnaga 1659 liikumist, mis hõlmab nii piirkonda sisse kui välja liikujaid, viidates liikumiste kogumahule. Valga maakonnas on võimalik eristada kuus piirkonda, mille saldo tööperioodil on positiivne (joonis 9). See viitab sellele, et päevasel ajal kasvab nendes piirkondades olevate inimeste arv muude piirkondade arvelt (toimub koondumine). Selgemalt kerkivad esile Valga (saldo 497), Tõrva (saldo 249) ja Otepää linn (saldo 171). Piirkonnad, mis on kaardil tähistatud sinise punktiga, kirjeldavad alasid, kus rahvaarv päeval väheneb ehk tegu on piirkondadega, kust inimesed lahkuvad, et minna tööle, kooli või teenuseid tarbima. Tegu on piirkondadega, mille arvelt keskused rahvastikus võidavad.

Sekundaarsete ankurpunktide näol on tegu elukoha ja tööaja koha järel oluliste viibimiskohtadega. Need võimaldavad kirjeldada vaba aja kasutust. Elukoha ja sekundaarsete ankurpunktide vaheliste liikumiste korral on positiivse saldoga mõnedel juhtudel vastupidiselt need piirkonnad, mille saldo oli negatiivne elukoha ja tööaja ankurpunktide võrdluses. Näiteks on Valga linn negatiivse saldoga (-445), mõned Valga linnaga külgnevad piirkonnad aga positiivse saldoga (Regionaalse pendelrände kordusuuring (joonis 25, 26)). Sellest hoolimata on kolm Valga maakonna linna seotud väga paljude inimeste sekundaarsete ankurpunktidega.

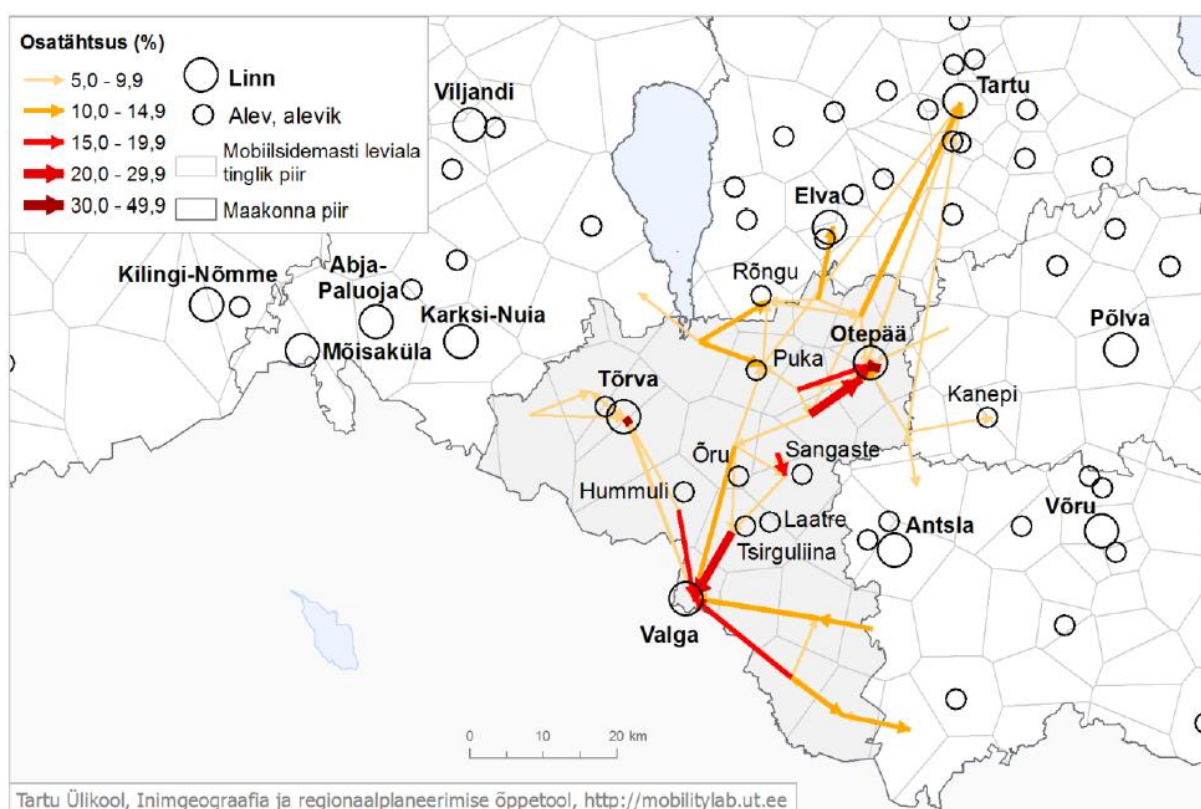
Joonis 9. Piirkonda sisse ja välja liikuvate (elukoha ja tööaja ankurpunktide vaheline liikumine) inimeste arvu erinevus Valga maakonnas tööperioodil Allikas: Ahas, Silm 2013

Inimeste osatähtsus, kelle elukohta ja tööaja ankurpunkt paikneb samas piirkonnas, varieerub Valga maakonnas väga palju. Väiksem osatähtsuse näitaja tähistab suuremat tööajal mujale piirkonda liikuvate inimeste osatähtsust. Valga linnas on inimesed väga paiksed – inimeste osatähtsus, kelle elukohta ja tööaja ankurpunkt paikneb samas piirkonnas, jääb vahemikku 80,0–91,8% (Regionaalse pendelrände kordusuuring (joonis 13, 14)) ehk väga suur osa Valgas elavatest inimestest ka töötab või käib seal koolis. Valga linnaga idas külgneva piirkonna inimesed vastupidiselt on selles osas väga mobiilsed. Mujal Valga maakonnas varieerub osatähtsus enamasti 20,0–79,9 protsendipunkti vahel, kusjuures Otepää linna ümbritsevate piirkondade inimeste osatähtsus on väiksem, kui maakonnas tervikuna ehk Otepää ümbruses ollakse liikuvamad. Suveperioodil on piirkondade näitajad madalamad, mis viitab jällegi sellele, et inimesed on siis mobiilsemad.

4.3.2. Tömbekeskuste mõjualad ankurpunktide vahelise liikumise põhjal

Järgnevalt on esitatud olulisemad liikumismahud ja suunad, et tõlgendada seda, millised keskused on milliste piirkondade jaoks olulisemad sihtkohad. Vaadatakse elukohta ja tööaja ankurpunkti vahel liikujate osatähtsust piirkonna elukohtade arvust tööperioodil. Pendelrände kordusuuringus on esitatud liikumised, kus liikujate hulk on 10 või rohkem inimest ning piirkonnast tööajal mujale liikujate osatähtsus vähemalt 5%.

Jooniselt 10 on näha, et Valga linn kui maakonnakeskus on tööperioodil tõmbekeskuseks eelkõige Valga linna ümbritsevatele piirkondadele. Olulist maakonnapiiriülest mõju Valga linn ei oma. Teiste naaberpiirkondadele tõmmet omavate keskustena võib nimetada Otepää, Tõrva ja Pukat. Piirkondadel, mis asuvad maakonnapiiril, on ka tõmmet naabermaakondadesse. Eelkõige on see näha Valgamaa põhjaosa piirkondade varal, kus Tartu maakonna linnad (Tartu, Elva, kuid ka Rõngu alevik) on olulisteks sihtkohtadeks, kuhu paljudest neist piirkondadest liigub igapäevaselt 5–14,9% elanikest. Maakonna tasandil on Valga linn oluline sihtkoht ka elukoha ja sekundaarsete ankurpunktide vaheliste liikumiste võrdluses, samuti eristuvad Otepää ja Tõrva. Jällegi on sidemed tugevamad Valga linna ja lähipiirkondade vahel ehk muster on väga sarnane elukoha ja tööaja ankurpunktide vahel toimuvatele liikumistele (Regionaalse pendelrände kordusuuring (joonis 27)).

Joonis 10. Elukoha ja tööaja ankurpunkti vahel liikujate osatähtsus piirkonna elukohtade arvust Valga maakonnaga seotud liikumistes tööperioodil. Allikas: Ahas, Silm 2013

4.4. Liikumisvõimalused

Maapiirkondades on keskuste ja nende tagamaa vaheliste ühenduste tagamisel määrava tähtsusega erinevad liikumisvõimalused, eelkõige mootortransport, mille abil on kergesti ligipääsetavad paljud piirkonnad. Valga maakonna territooriumil toimib 2013. aasta novembrikuu seisuga üle 25 maakonnaliini, mis teevad esmaspäevast reedeni ühel päeval kokku 90 reisi. Lisaks sõidab tööpäevadel mitmeid riigisiseseid kaugliine, mis ühendavad omavahel suuremaid keskusi ning koolipäevadel kohalike omavalitsuste poolt finantseeritud

valla- või õpilasliine, mis kokku toetavad terve maakonna ühistranspordivõrgu toimimist ja inimeste liikumist. Valga maakonna ühistranspordivõrgule pakub tuge ka rongiliiklus.

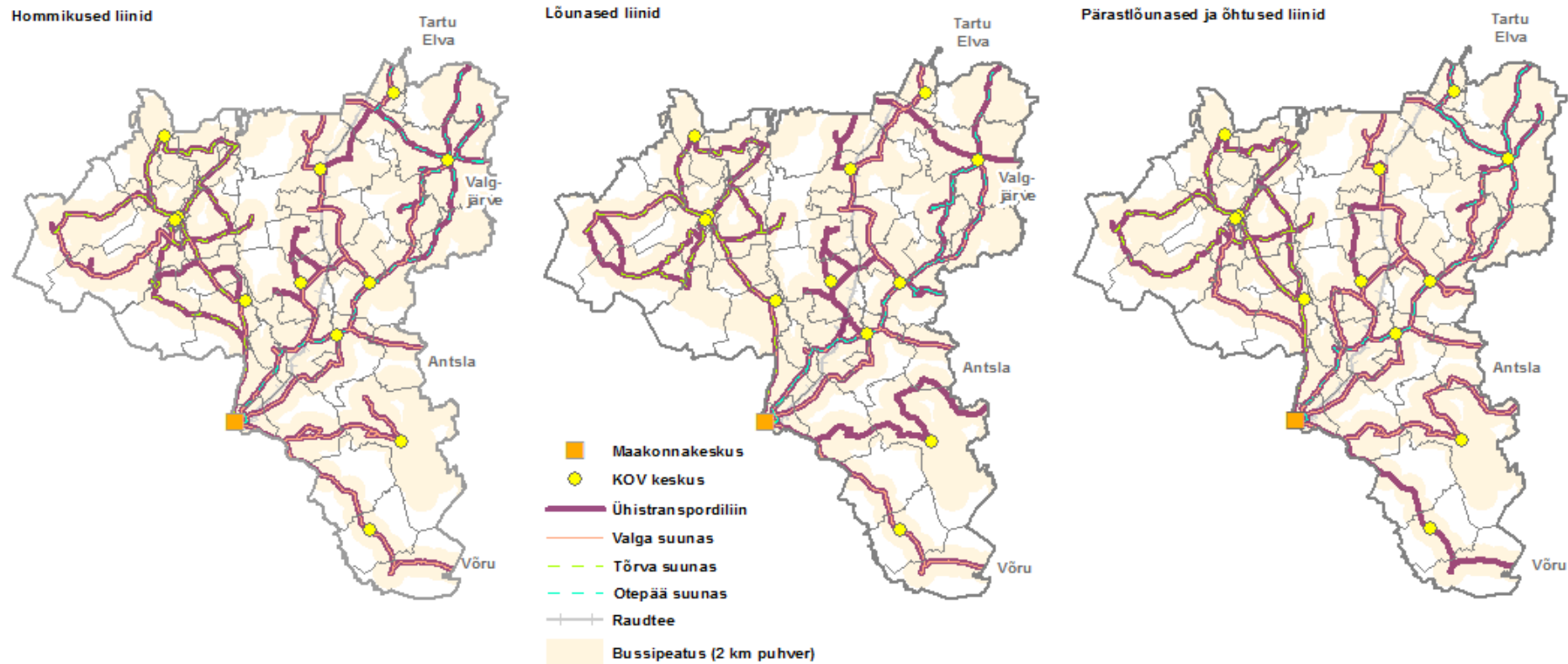
Järgnevalt on käsitletud bussiliine, mis tagavad ühendused esmaspäevast reedeni (sh liinid, kus ühendused on üksnes kooliperioodil). Eristatud on hommikust perioodi (enne 10:00), kus inimesed liiguvad tööle ja kooli, lõunast perioodi (10:00–15:00) ning pärastlõunast ja õhtust perioodi (pärast 15:00), mil liigutakse tagasi koju (joonis 11). Jooniste visuaalsel hindamisel ei eristu ühistranspordivõrgu tihedus väga palju kolmel erineval perioodil, kuid ühendusi maakonnakeskusega on lõunasel ajal vähem.

Ühistranspordiühendused moodustuvad kolme keskuse ümber. Esiteks Valga linn, millest radiaalidena väljuvad ja sisenevad liinid Tõrva, Otepää ja Hargla ning Antsla linna (läbi Taheva, Karula ja Tõlliste valla) suunas. Teiseks Tõrva linn, mis on tihedalt seotud naaberkantide teenindamisega ning Valga linnaga. Kolmandaks Otepää linn, millel on ühendused lähipiirkondadega, Valga linnaga ja Elva ning Tartu linnaga. Maakonnakeskusega on olulisemad otseühendused tagatud nii Tõrva kui Otepää linnast ja seda kõigil kolmel defineeritud ajahetkel. Otseühenduste puudumisel maakonnakeskusega on võimalik ümber istuda piirkondlikus keskuses (nt Otepääl ja Tõrvas). Otseühendused Tõrva ja Otepää linna vahel puuduvad. Nende kahe linna vahele jäävatel Puka ja Aakre kandil on ühendused tagatud Tartu maakonnaga (Elva, Nõo, Rõngu). Puka lõunaosal on küll ühendus Tõrva linnaga, kuid üldiselt on nii Puka kui Aakre kandil tervikuna nõrgad ühistranspordiühendused nii Tõrva kui Otepää linnaga (otseühendused puuduvad, liinid pole igapäevaselt käigus, ühendus kord päevas).

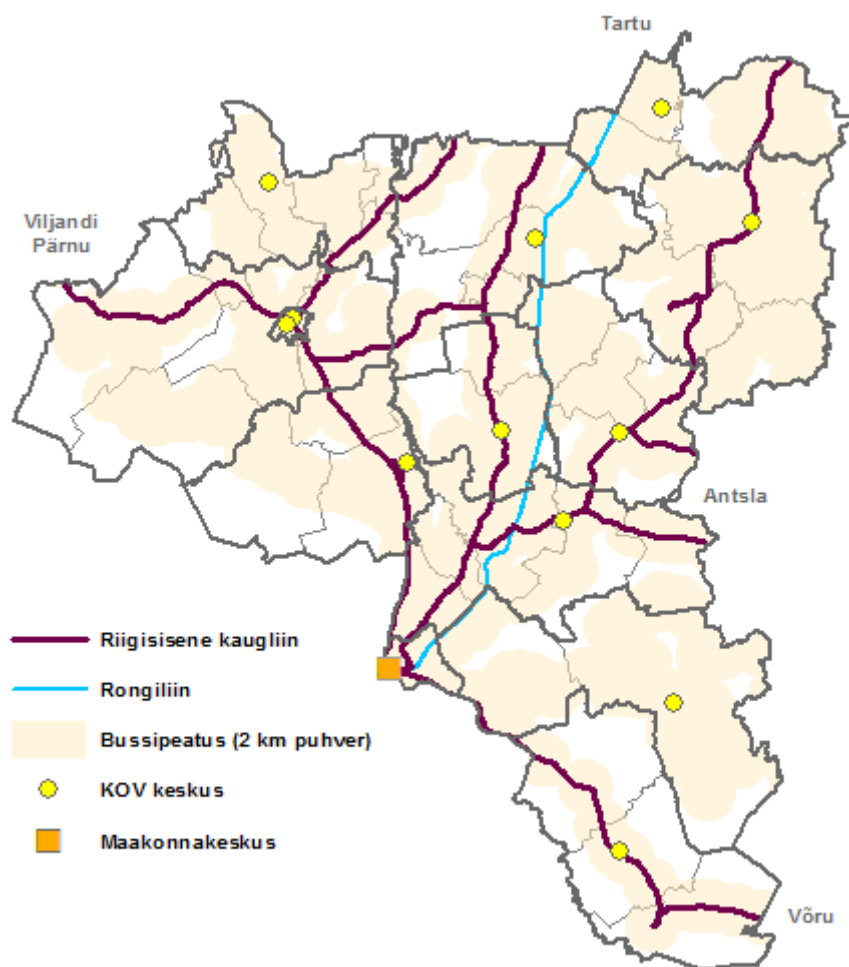
Väljapoole maakonda on tugevad otseühendused olemas Tartu (Elva, Rõngu) suunas, nõrgemad Võru ja Põlva suunas. Maakonnakeskusele lähemal asumatel kantidel (Laatre ja Tagula kant) on ühendused üle maakonnapiiri Antsla linna suunas ning Taheva valla (Laanemetsa, Hargla kant) kaudu ühendus Võru linnaga. Põlva maakonnaga on ühendus Otepäält Valgjärve valla Saverna küla suunas. Maakonnaliinidega määratud ühendusi Valga ja Viljandi maakonna vahel ei ole.

Riigisiseste kaugliinidega on Valga, Tõrva ja Otepää linnast olemas ühendused teiste maakondade keskustega ning väiksemate keskustega (joonis 12). Tõrva linnal on ühendus Viljandi, Pärnu ja Tartuga, Otepääl Tartu ja Antslaga, Valga linnal kõigi eelpool nimetatud keskustega ning lisaks ka Võru linnaga. Kaugliinid läbivad ka väiksemaid vallakeskusi (nt Hummuli, Laatre, Sangaste, Õru, Laanemetsa kandis).

Lisaks maakonnaliinidele on mõned omavalitsused sisse seadnud ka vallaliinid, mille eesmärk on eelkõige tagada õpilaste jõudmine koolidesse ja tagasi koju. Vastavalt vajadusele ja võimalustele on korraldatud erinevad bussiringid. Mõned õpilasliinid on integreeritud maakonnaliinidega (väljuvad üksnes kooliperioodil), tagades liikumise nii õpilastele kui kõikidele teistele elanikele.

Joonis 11. Valga maakonna territooriumil tegutsevate maakonnaliinide marsruudid (esimese väljumise kellaja järgi)

Joonis 12. Valga maakonna territooriumil sõitvad riigisisesed kaugliinid ja rongiliin

Maakonnavõrku integreerimata õpilasliinidel (tabel 2) on reeglina võimalik sõita ka teistel, kuid kohaliku omavalitsuse poolt korraldatud õpilasveo eesmärgil korraldatud liine iseloomustab konkreetse kooli ja selle õpilaste vajadustest lähtumine (nt õhtused väljumised kohe pärast koolitundide lõppu), mis muudab selle teenuse tööl käiva inimese jaoks ebaregulaarseks.

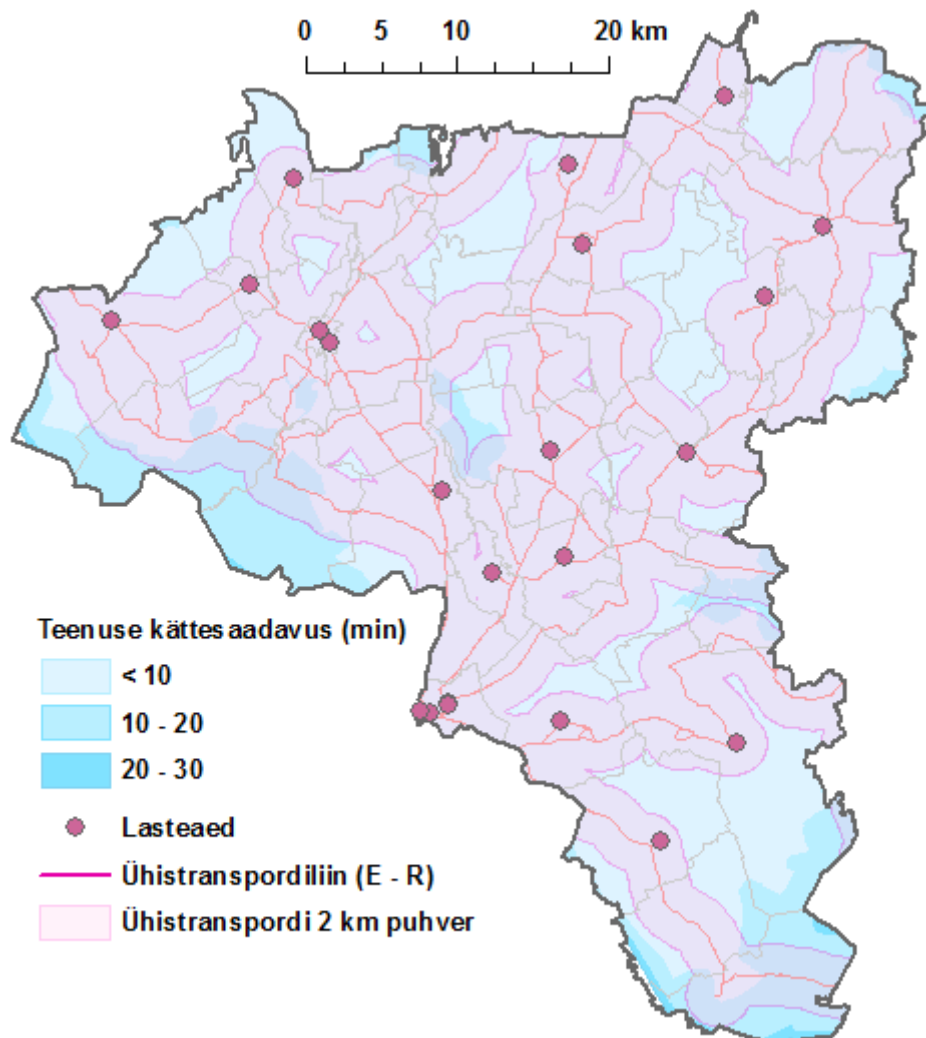
Tabel 2. Õpilasliinid, mis ei ole ühendatud maakonnaliinide võrku

Omaavalitsus	Seotud kool	Kirjeldus
Karula	Lüllemäe Põhikool	Õpilasliin hommikul ja õhtul. Peatused õpilaste elukohtade lähedal, mõeldud ainult õpilastele
Otepää	Pühajärve Põhikool, Otepää Gümnaasium	Hommikul ja õhtul kolm liini
Taheva	Hargla Kool	Õpilasliin hommikul
Palupera	Palupera Põhikool	Õpilasliin hommikul ja õhtul (lisaks valla õpilaste sõit tagatud Otepää koolidesse)
Sangaste	Keeni Põhikool	Hommikul üks liin, õhtul kaks liini
Tõlliste vald	Tsirguliina Keskkool	Õpilasliin hommikul ja õhtul

5. Maakonna sotsiaalse infrastruktuuri teenustebaas

Käesolevas peatükis vaadatakse, millised on olulisemad muutused, mis on sotsiaalse infrastruktuuri teenustebaasis teemaplaneeringu koostamise ja 2013. aasta võrdluses aset leidnud. Sotsiaalse infrastruktuuri teemaplaneeringuga eristatakse esmatasandi teenuseid, mille näol on tegu teenustega, mis peavad olema inimestele igapäevaselt ja võimalikult lihtsalt kättesaadavad (nt haridus, tervishoiuteenus jne) ja tugiteenuseid, mille näol on tegu muude, perioodiliselt kasutatavate, kuid siiski oluliste teenustega (nt raamatukoguteenus). Kantide lõikes olemasolevad teenused on esitatud tabelina lisa 2.

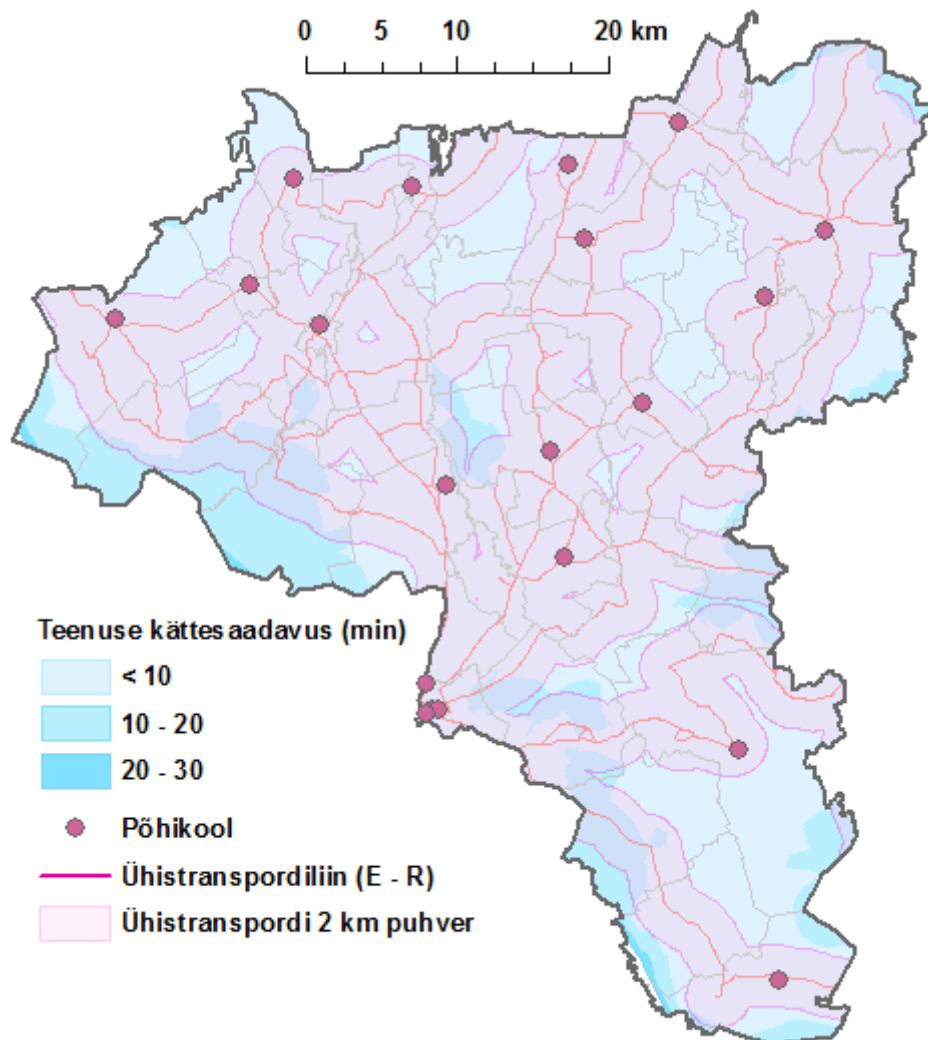
Valgamaal on 20 alusharidust pakkuvat asutust, mis tegutsevad 16 erineva kandi ja kahe linna territooriumil (joonis 13). Alushariduse teenuse kättesaadavuses on vaadeldava ajaperioodi jooksul toimunud mõned muudatused. Ala Põhikooli juures Ala-Taagepera kandis on avatud lasteaiarühm ning suletud on Laatre Lasteaed Laatre kandis.

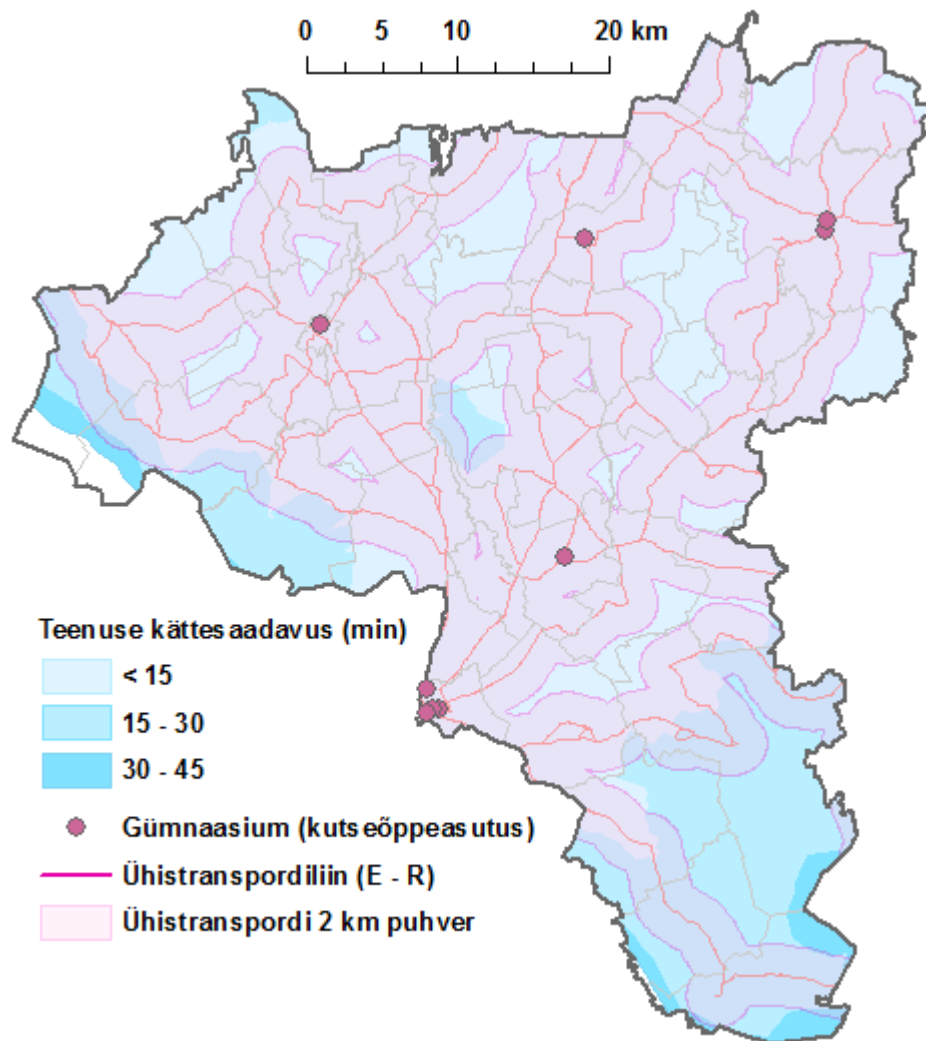
Joonis 13. Lasteaedade paiknemine

Kehtivas sotsiaalse infrastruktuuri teemaplaneeringus on eraldi käsitletud alghariduse ja põhihariduse valdkonda. Vastavalt 01.09.2010 jõustunud põhikooli- ja gümnaasiumi-

seadusele ei eristata enam algharidust põhiharidusest, küll aga eristatakse kolme kooliastet (I – 1.–3. klass, II – 4.–5. klass, III – 7.–9. klass). Üldiseks trendiks Valgamaal on olnud õpilaste arvu vähenemine kõikides kooliastmetes. Valgamaal tegutseb hetkel kokku 21 kooli, mis annavad põhiharidust (joonis 14), millest 15 pakuvad haridust kõigis kolmes õppeastmes (v.a Ritsu Lasteaed-Algkool, Öru Lasteaed-Algkool, Aakre Lasteaed-Algkool, Pikasilla kool ning Valga Kaugõppegümnaasium). Muudatuseks on see, et Valga Gümnaasium ei paku enam põhiharidust, vaid tegutseb koolina, milles on ainult gümnaasiumiklassid ning tegevuse on lõpetanud Helme Sanatoorne Internaatkool. Põhihariduse valdkonnas tegutseb ka üks hariduslike erivajadustega lastele mõeldud kool Valga linnas. Gümnaasiumiharidus on Valga maakonnas jätkuvalt kättesaadav selle erinevusega, et suletud on Valgamaa Kutseõppekeskuse Helme osakond Helme vallas. Kokku pakub gümnaasiumiharidust 9 asutust (joonis 15).

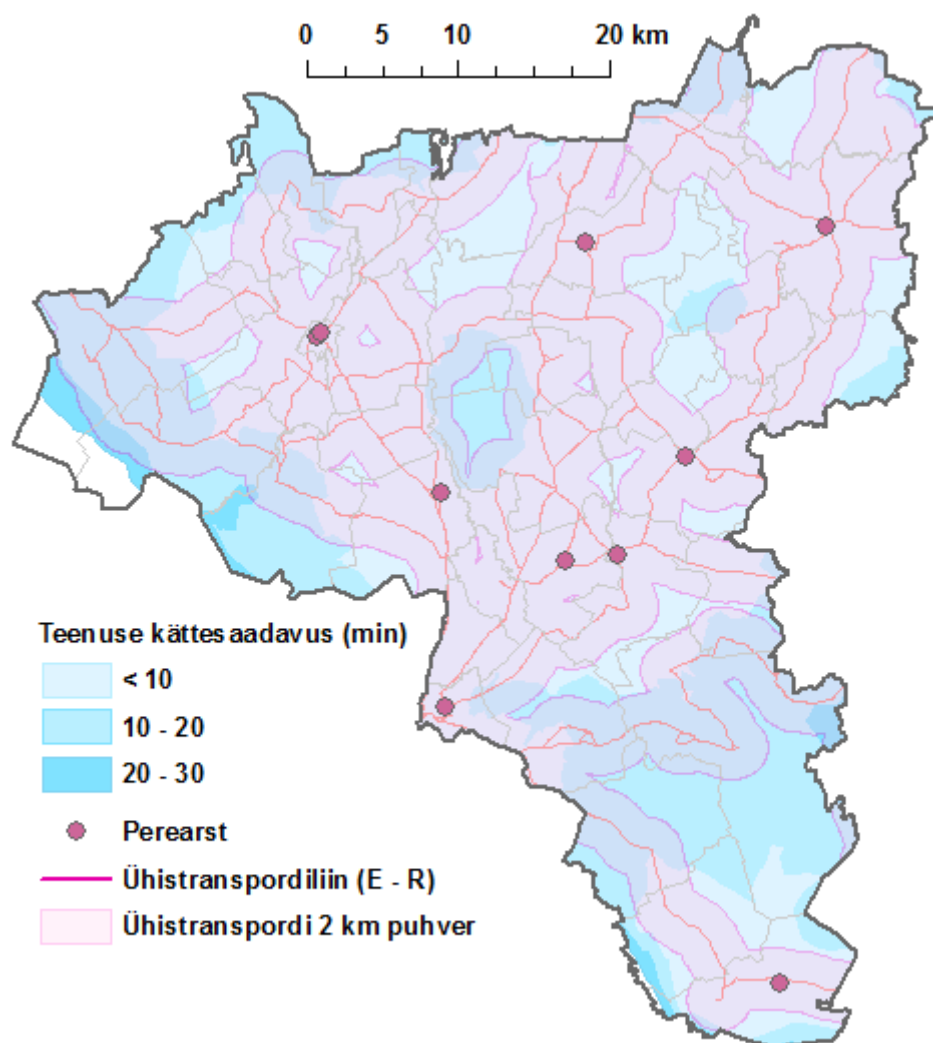

Joonis 14. Põhiharidust pakuvad haridusasutused

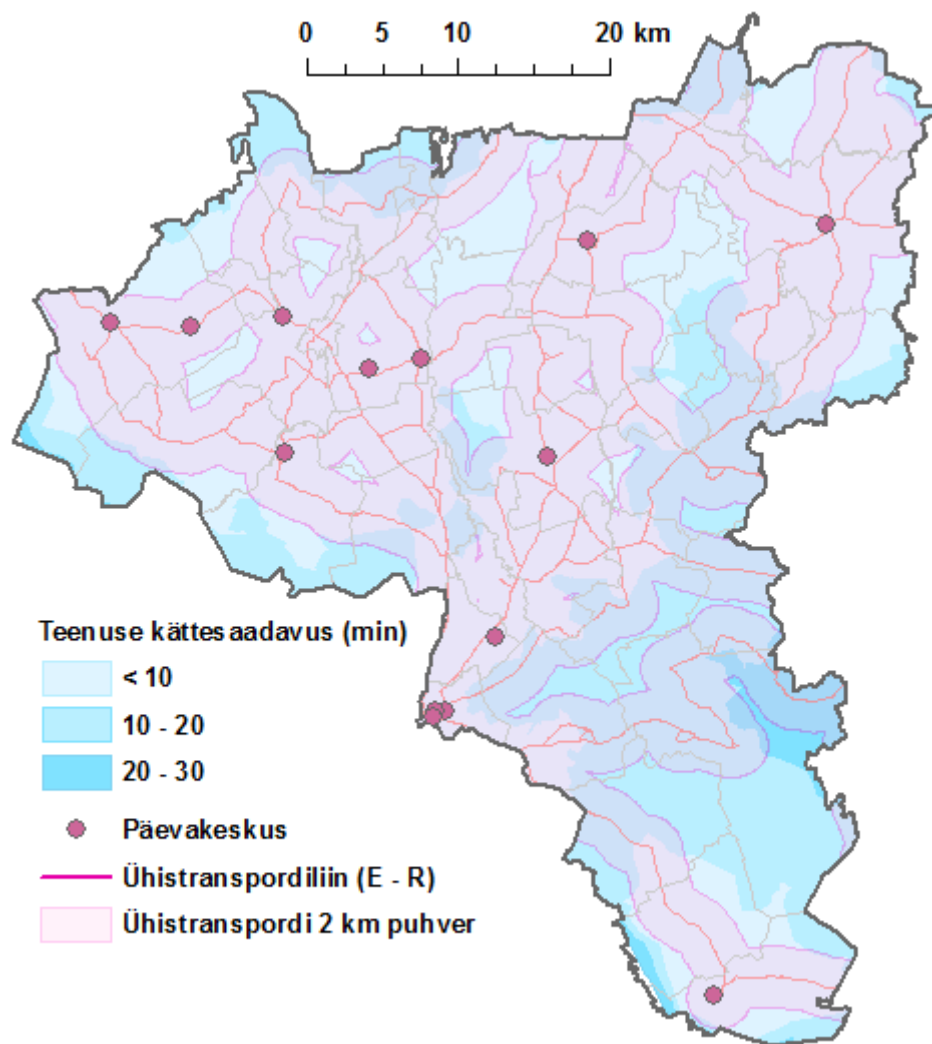

Joonis 15. Gümnaasiumiharidust pakkuvad haridusasutused

Üldarstiabi on kättesaadav seitsmes kandis: Puka, Otepää, Hummuli, Tsirguliina, Sangaste, Laatre ja Hargla kant (joonis 16). Väga suur osa perearsti praksistest töötab linnades: Valga linnas seitse ning Tõrva ja Otepää linnas mõlemas kolm. Eelpool nimetatud kantides on teenus küll kättesaadav, kuid paljudel juhtudel on tingimuseks see, et perearsti või pereõe vastuvõtt toimub üksnes teatud päevadel nädalas ning seejuures ka teatud kellaaegadel (nt Hummuli, Hargla, Laatre). Lisaks toimub Sangaste vallas Keeni alevikus Keeni Tervisepunktis pereõe iseseisev vastuvõtt kaks korda nädalas (ei ole kaardile märgitud). Eriarstiteenus on jätkuvalt kättesaadav Valgas, Tõrvas ja Otepääl. Maakonnas tegutseb kokku 12 hoolekandetasutust, millest kolm paikneb Valga linnas ning Tõrva ja Otepää linnas mõlemas üks. Päevakeskusi on maakonnas 14 (joonis 17), millest viis paikneb Helme vallas, kolm Valga linnas ning üks Otepää linnas.

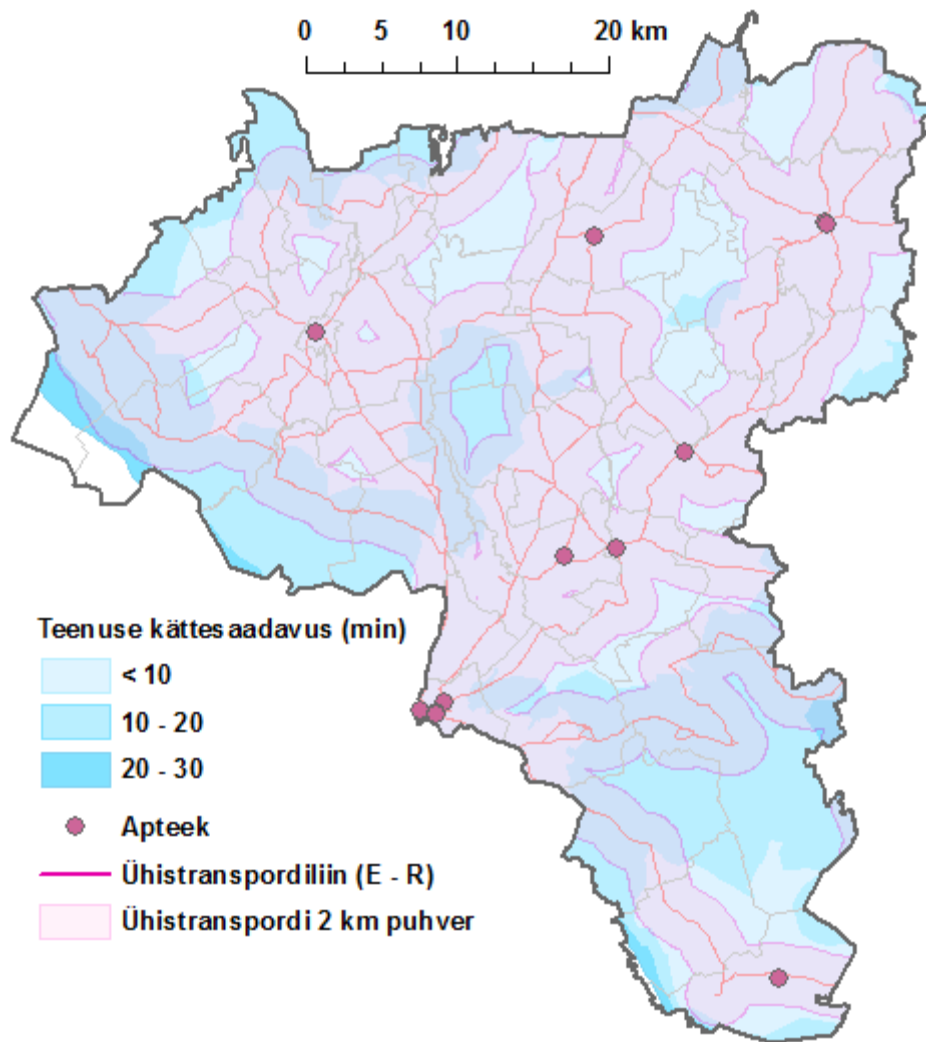

Joonis 16. Üldarstiabi teenuse paiknemine

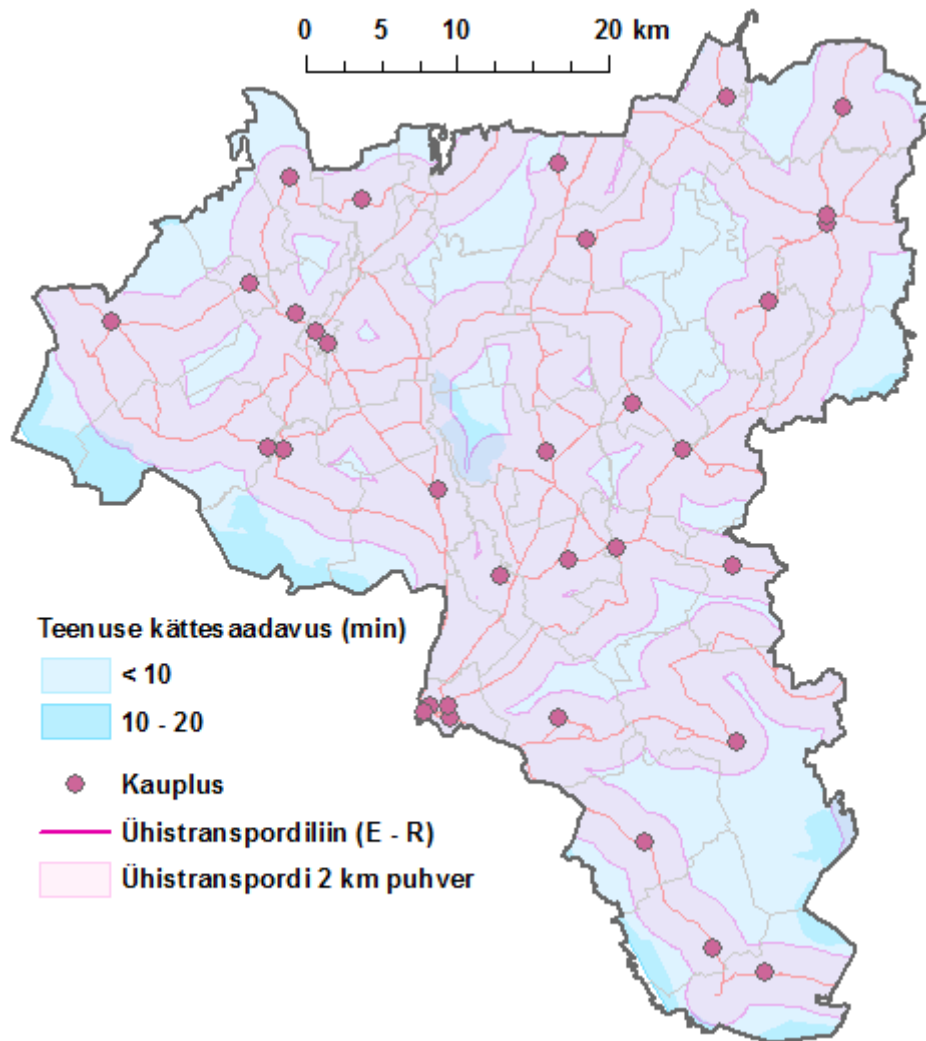
Joonis 17. Päevakeskuste paiknemine

Valgamaal tegutseb 13 apteeki, millest neli paikneb Valga linnas ning kaks nii Tõrva kui Otepää linnas (joonis 18). Antud ajaperioodi jooksul ei ole apteegiteenus kättesaadavuses olulisi muutusi toimunud. Taasavatud on apteek Sangastes. Lisaks linnades ja Sangastes paiknevatele apteekidele on teenus kättesaadav Hargla külas, kus apteek on avatud üks kord nädalas perearsti vastuvõtu ajal, Laatre alevikus, Tsirguliina alevikus ja Puka alevikus.

Joonis 18. Apteekide paiknemine

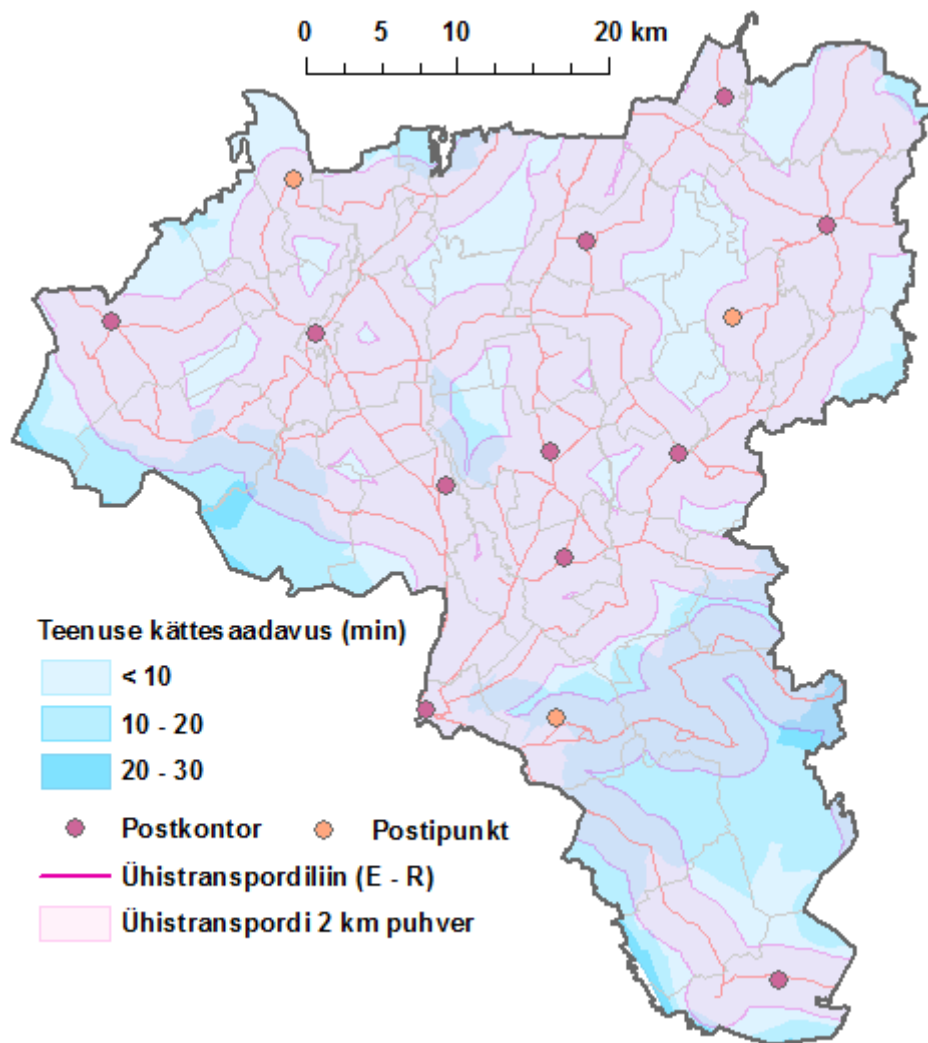
Valga maakonnas paiknevad kauplused on esitatud joonisel 19. Maapiirkondades asuvate poodide ja kaupluste (sh kauplusautode) puhul on inimeste jaoks oluliseks küsimuseks toodete hind, mis võrreldes linnades tegutsevate poodidega on reeglina kõrgem. Hindade erinevusest tulenevalt tarbib mobiilsem osa rahvastikust teenust suurema tõenäosusega piirkondades, kus on suurem valik ja konkurentsist tulenevalt ka madalam hind. See toob kaasa täiendava liikumisvajaduse ning vähendab teenuse tarbimist maapiirkondade kauplustes. Vaatluse all oleva ajaperioodi jooksul on kauplus suletud näiteks Kuigatsi kandis ning Pikasilla kandis. Seevastu Karula vallas on avatud Kaagjärve teeninduskeskus, kust on võimalik osta esmatarbekaupu ning kus paralleelselt on avatud näiteks ka postipunkt. Lisaks kauplustele läbib paljusid külasid kauplusauto, mis toob teenuse inimestele lähemale, kuid samas ei ole igapäevaselt kättesaadav. Muutusena võib välja tuua, et Öru vallas Öru kanti ei läbi enam kauplusauto.

Joonis 19. Esmatarbekaupu müüvad poed ja kauplused

Pangateenus on üks problemaatilisemaid teenuseid maapiirkondades, olles koondunud linnadesse. Pangakontorid asuvad suuremates keskustes (Valgas ja Tõrvas). Pangaautomaadid Valgas, Tõrvas ja Otepääl. Valga maakonna teatud piirkondi (Otepää, Puka, Sangaste vald) läbib 2–4 korda kuus ka pangabuss ehk liikuv pangakontor, milles on võimalik teha kõiki neid toiminguid nagu pangakontoriski, kuid pangabussi teenus on eelkõige suunatud selle panga klientidele ja on mitmeid kordi muutnud marsruuti. Vaatluse all oleva ajaperioodi jooksul on tegevuse lõpetanud Otepääl asunud pangakontor.

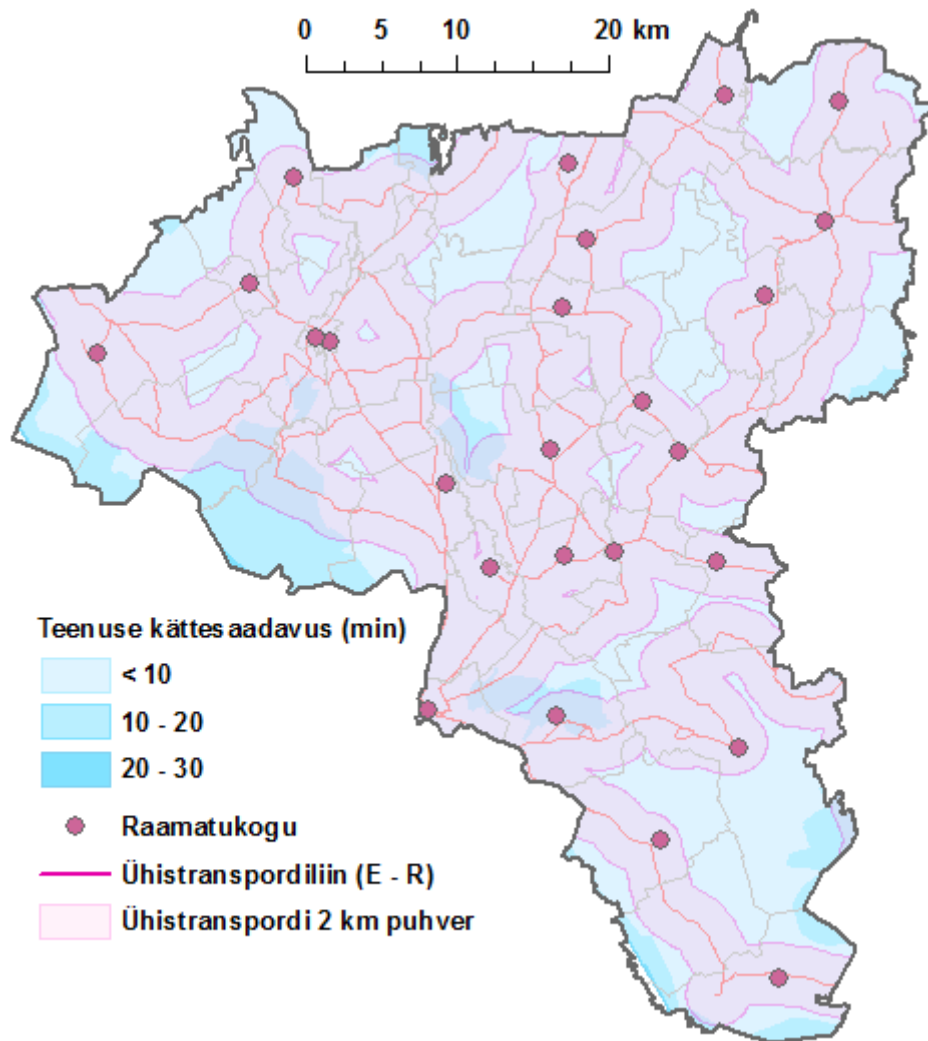
Aja jooksul on mitmed postkontorid muutunud postipunktideks, mille lahtiolekuaega on samaaegselt ka lühendatud või varasemalt töötanud postipunktid on suletud (postiteenuse paiknemine on toodud joonisel 20). Posti- ja pangateenus on omavahel olnud tihedalt seotud, sest postkontorid pakuvad postipanga teenust. Postkontori sulgemisel on inimestel seega mingil määral kadunud võimalus ka pangateenust kasutada. Teiselt poolt kaasneb postipanga abil tehtud tehingutega (sularaha sissemakse, väljamakse, ülekanne) teenustasu, mis asetab jällegi inimesed ebavõrdsesse olukorda.

Joonis 20. Postiteenuse paiknemine

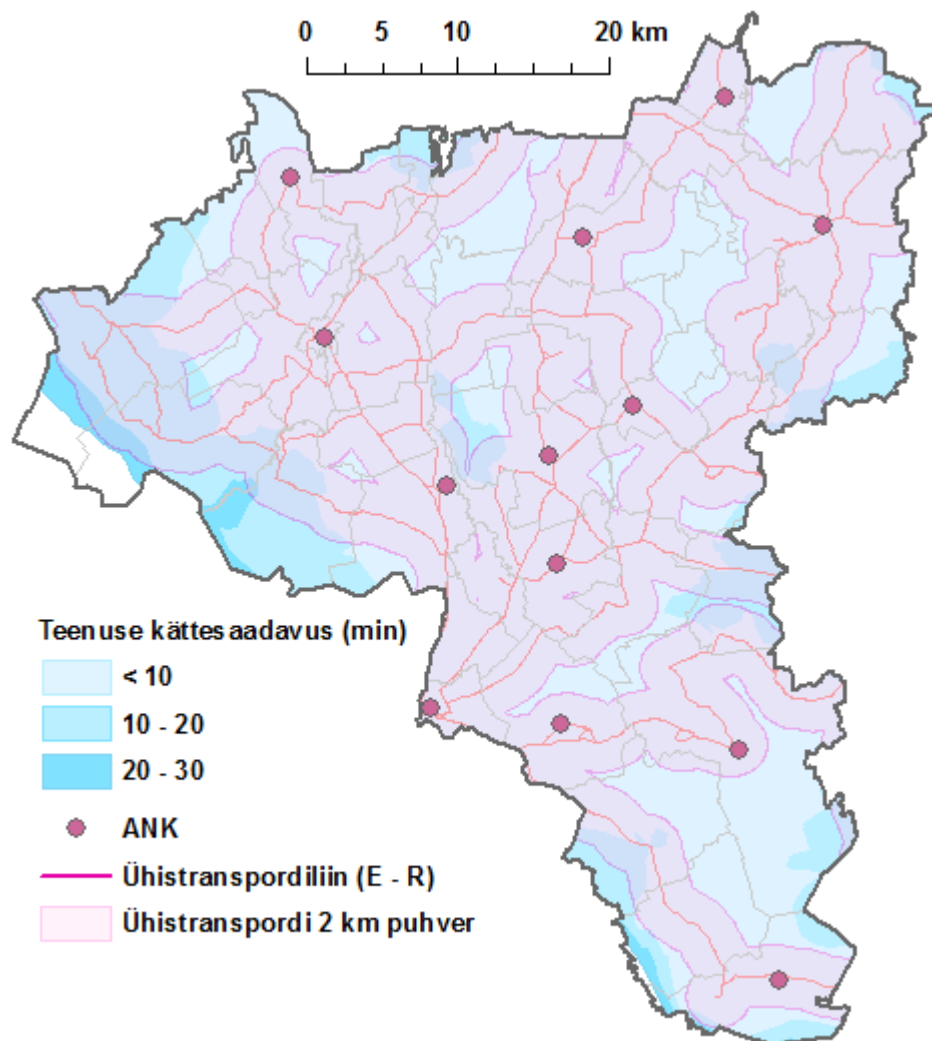
Raamatukogude võrk Valga maakonnas on tihe (joonis 21) – kokku 25 raamatukogu. Lisaks tegutseb mitmeid teeninduspunkte (nt Leebiku, Pikasilla, Helme kant). Vaatluse all oleva ajaperioodi jooksul on Helme valla Linnaküla kandi raamatukogu asunud tegutsema renoveeritud ruumides. Raamatukogudes paikneb reeglina ka avalik internetipunkt ning AIP-d on olemas ka mitmetes küla- ja päevakeskustes, rahvamajades, teabetubades ning noortekeskustes. Lisaks on Valgamaal mitmeid registreeritud traadita interneti (WiFi) levialasid – kokku 54, millest 49 on tasuta ligipääsetavad¹. Sellega on AIP kättesaadavus tagatud enamikes kantides.

¹ Allikas: www.wifi.ee (november 2013).

Joonis 21. Raamatukogude paiknemine

Kultuuri-, rahva- ja seltsimaju on Valgamaal üle 20, millest Valga linnas asuv Valga Kultuuri- ja Huvialakeskus täidab maakonna olulisima kultuurikeskuse rolli. Maakonnas tegutseb 12 avatud noortekeskust (joonis 22), kusjuures Karula Valla Noortekeskus tegutseb nii Kaagjärve kui Lüllemäe kandis, kus on tegevuseks kasutamiseks saadud uued ruumid. Juurde on lisandunud näiteks Sangaste valla avatud noortekeskus „SVANK“, Öru valla noortekeskus „Noortepada“ ning Hummuli Noortekeskus, mis tegutseb Hummuli Rahvamaja ruumides. Lisaks neile tegutsevad Valgamaal ka noortetoad (nt Nõuni kandis) või on antud ruume noorte tegevuseks näiteks raamatukogudes või kultuuri- ja seltsimajades.

Joonis 22. Avatud noortekeskuste tegevuskohad

Staadionid, spordisaalid, võimlad ja spordiväljakud asuvad paljudel juhtudel koolide juures. Tugev spordirajatiste baas koondub Otepää ümber. Rajatiste olukord on aga varieeruv, kuna mitmete spordisaalide- ja väljakute seisukord on mitterahuldav. Spordirajatiste võrgustikus on aga märgata mõningaid muutusi. Sportimisvõimalused on mitmeski kandis paranenud. Eelkõige olemasoleva infrastruktuuri renoveerimise või täiendamise näol. Näiteks Hargla kanti on rajatud multifunktsionaalne pallimänguväljak, Laanemetsa külaplatsi on täiustatud 2011. aastal. Põdrala valda Riidaja kanti on rajatud multifunktsionaalne spordiväljak ning treeningsaal, Pikasillal laiendati võimalusi veespordiga tegelemiseks. Keeni kandis asuva kooli spordisaal ja staadion on remonditud.

6. Keskuste eristamine

6.1. Tõmbekeskused

Üleriigilise planeeringu „Eesti 2030+“ järgi on maakonnatasandi keskuseks Valga maakonnas käsitletud Valga linna. Lisaks maakonnakeskusele on piirkondliku arengu tagamisel seatud oluliseks eristada ka maakonnatasandi tugikeskuseid, mille näol on samuti tegu tõmbekeskustega. Tõmbekeskuste eristamiseks on seatud ühtsed kriteeriumid, kuid järgnevalt loetletud kriteeriumide täitmisel konkreetse keskuse osas lubatakse olla paindlik, kuna Eesti eri paikades on ruumistruktuur üsna erinev. Sellest hoolimata peab keskuseks arvatud linn või alev vastama suuremale osale järgnevalt loetletud kriteeriumidest.

- Tõmbekeskuseks loetakse linnalised asulad (linnad ja alevid asustusüksustena), mis on piisavalt suured või piirkonnas väga olulised, välja arvatud juhul, kui need jäävad suuremale keskusele liiga lähedale (alla 15 km linna piirist).
- Keskusega seotud toimepiirkonnas võiks reeglina olla vähemalt 10 000 elanikku, erandina vähemalt 5000 elanikku. Keskusega seotud toimepiirkonna piiri määramise aluseks on käesolevalt arvestatud pendelrände (tööränne, õpiränne) suundi ja mahtusid ning kantide omavahelisi seoseid ja seoseid keskustega.
- Tõmbekeskused on olulised töökohtade pakkujad. Seetõttu on oluliseks näitajaks töökohtade ja hõivatute suhtarv, mis võiks olla 0,75 või suurem.

$$\text{töökohtade ja hõivatute suhtarv} = \frac{\text{keskuses olemasolevad töökohad}}{\text{keskuses elavate hõivatute arv}}$$

Töökohtade koguarv on määratud üle Eesti keskusesse tööle käivate inimeste arvuga. Hõivatute all on mõeldud vähemalt 15-aastaseid (v.a ajateenijad), kes elavad keskuses, töötades keskuses, mujal Eestis või väljaspool Eestit. Nimetatud näitaja kirjeldab keskuse potentsiaali töökohtade pakkumisel², kuid lisaks töökohtade ja hõivatute suhtarvule on oluline kõrvale vaadata ka töökohtade absoluutarvu.

- Keskuses peavad olema kättesaadavad tasuta avalikud teenused, eeskätt tervishoiuteenus (perearst) ja haridus (põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse nõuetele täielikult vastav põhikool, võimalusel gümnaasium).
- Asula peab olema vähemalt kolme piirkonna pendelrändajate esmaseks sihtkohaks kas talvel või suvel ning elukoha ja töökoha või elukoha ja kolme olulisema sekundaarse ankurpunkti vahelises liikumises.
- Lähedal asuvad kaks keskust, mille vahel spetsialiseeritud funktsioonid on jaotunud ja millel on põhiliselt sama tagamaa, saab lugeda kaksikeskuseks, mille toimepiirkond eristatakse mõlemast keskusest lähtuvalt. Valga maakonnas selliseid keskusi ei esine.

Tõmbekeskuse ehk toimepiirkonna keskuseks käsitletakse vastavat linnapiirkonda, mis on sisuliselt ühtse tervikuna koostoimivad keskuseks olev linnaline asula ja selle lähitagamaa,

² Näitaja arvutamiseks kasutatud andmed põhinevad 2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse tulemustel.

moodustades sisuliselt funktsionaalselt ühe linnastu. Järgnevalt vaadatakse näitajaid lähemalt linna kui asustusüksuse suhtes.

Valga maakonnas võib eristada kolm asulat, mis vastavad etteantud kriteeriumidele (tabel 3). Nendeks on Valga, Tõrva ja Otepää linn. Maakonnakeskuse ehk Valga linna ümber moodustub maakonnatasandi toimepiirkond. Maakonnatasandi toimepiirkond on defineeritud kui ala, kust on võimalik keskusesse jõuda tööle, kooli ja igapäevateenusteni 30 minutiga ning mille keskus on peamiseks töö ja teenustega seotud pendelrände sihtkohaks. Teiste keskuste ehk Tõrva ja Otepää ümber võib eristada maakonnatasandi tugi-toimepiirkonna (vt lähemalt ptk 7).

Valga linnas on üle 3500 töökoha (arvestatud ei ole väljastpoolt Eestit Valga linna tööle käijaid), millest 3018 ehk 83% oli vaatluse all oleval ajahetkel hõivatud oma linna elanike poolt. Tõrva linna elanikud hõivasid 474 töökohta ehk 65%, Otepää linna elanikud 369 töökohta ehk 46% kõigist töökohtadest. Töökohtade ja hõivatute suhtarv Valga linna korral on 0,82. Kolmest keskusest omas Otepää linn töökohtade pakkujana kõige suuremat potentsiaali – töökohtade ja hõivatute suhtarv on 1,05. Võrreldes Tõrva linnaga, mille rahvaarv on suurem, asus vaatluse all oleval ajahetkel Otepää linnas 9% rohkem töökohti. Tõrva linna töökohtade ja hõivatute suhtarvu näitaja jäi alla esitatud kriteeriumi, kuid võttes arvesse, kui suure osa töökohtadest hõivasid Tõrva linna elanikud, siis 35% töökohtadest oli hõivatud väljastpoolt linna tulnute poolt. Nimetatud linnade olulisust keskustena toetavad ka naabruses paiknevad töökohad (näiteks Otepää vallas paikneb lisaks linnas asuvatele töökohtadele veel 500 töökohta).

Regionaalse pendelrände kirjeldamiseks koostatud uuring toetab tõmbekeskuste määramist. Etteantud kriteeriumide kohaselt peab keskus olema vähemalt kolmele piirkonnale peamiseks pendelrände sihtkohaks (piirkonnad, mis vähemalt ühel perioodil (tööperiood, suveperiood) ning elukoha ja tööaja ankurpunkti või elukoha ja kolme olulisema sekundaarse ankurpunkti vaheliste liikumiste põhjal on vähemalt kolmele piirkonnale peamiseks sihtkohaks). Täiendava parameetrina on sisse toodud sisenevate inimeste arv. See uuring on Valga maakonnas eristanud neli peamist pendelrände sihtkoha piirkonda, millest Tsirguliina alevikku on edaspidi käsitletud teeninduskeskusena:

- 1) Valga linn, mis on elukoha ja tööaja ankurpunktide vaheliste liikumiste osas tööperioodil peamiseks sihtkohaks üheksale piirkonnale (1432 inimest), suveperioodil kaheksale (1678 inimest), elukoha ja kolme olulisema sekundaarse ankurpunkti vaheliste liikumiste osas tööperioodil peamiseks sihtkohaks 11-le piirkonnale (3862 inimest), suveperioodil üheksale (5149 inimest);
- 2) Otepää linn, mis on elukoha ja tööaja ankurpunktide vaheliste liikumiste osas tööperioodil peamiseks sihtkohaks neljale piirkonnale (1322 inimest), suveperioodil kahele, elukoha ja kolme olulisema sekundaarse ankurpunkti vaheliste liikumiste osas tööperioodil peamiseks sihtkohaks ühele, suveperioodil kahele piirkonnale;

- 3) Tõrva linn, mis on elukohta ja töötaja ankurpunktide vaheliste liikumiste osas tööperioodil peamiseks sihtkohaks kahele piirkonnale, suveperioodil ühele, elukohta ja kolme olulisema sekundaarse ankurpunkti vaheliste liikumiste osas tööperioodil ja suveperioodil mõlemal juhul peamiseks sihtkohaks kolmele piirkonnale (1515 ja 2081 inimest);
- 4) Tõrva linn (Tõrva küla piirkond), mis on elukohta ja töötaja ankurpunktide vaheliste liikumiste osas suveperioodil peamiseks sihtkohaks kolmele piirkonnale (581 inimest).

Tabel 3. Tõrva keskuste eristamine kriteeriumide alusel

Kriteerium	Valga linn (maakonnakeskus)	Tõrva linn	Otepää linn (vallasine linn)
Kaugus suuremast keskusest ³	Tartu: 86 km Viljandi: 88 km Võru: 73 km	Otepää: 46 km Valga: 28 km Viljandi: 60 km	Elva: 22 km Valga: 49 km Tartu: 43 km Tõrva: 46 km
Keskusega seotud toimepiirkonna elanike arv ⁴	~25 000	~7000	~13 000
Töökohtade ja hõivatute suhtarv	3 648 / 4437 = 0,82	731 / 1072 = 0,68	804 / 766 = 1,05
Tasuta avalikud teenused	Alusharidus, põhiharidus, gümnaasium, kutseharidus, üldarstiabi, eriarstiabi, haiglateenus, päevakeskus	Alusharidus, põhiharidus, gümnaasium, üldarstiabi, eriarstiabi, haiglateenus (hooldusravi)	Alusharidus, põhiharidus, gümnaasium, üldarstiabi, eriarstiabi, haiglateenus (hooldusravi), päevakeskus
Pendelrändajate esmane sihtkoht	Elukoht ja töökoht: tööperiood 6, suveperiood 3 Elukoht ja sekundaarsed ankurpunktid: tööperiood 8, suveperiood 6	Elukoht ja sekundaarsed ankurpunktid: tööperiood 3, suveperiood 3	Elukoht ja töökoht: tööperiood 4

6.2. Teeninduskeskused

Lisaks eelpool käsitletud maakonna ja maakonnatasandi tugikeskuste eristamisele, mille ümber joonistuvad tugevad pendelrändeareaalid, on maapiirkondades olulised ka alamaastme keskused ehk teeninduskeskused. Teeninduskeskuse näol on tegu praeguse omavalitsuskeskuse, endise majandikeskuse või teise väikekeskusega, mis ei ole piisavalt suur, et toimida tõrva keskuseks ning olulise töökohtade pakkujana oma tagamaale, kuid mille roll erinevate avaliku ja erasektori teenuste pakkumisel ja asustuse sõlmkohana on siiski olemas. Samuti on nad olulised transpordi sõlmpunktidenä ühenduste tagamisel teiste suuremate keskustega, eelkõige jõudmaks töökohtade, kuid ka haridusasutuste ja teiste teenusteni. Valik Valga maakonna olulisematest teeninduskeskustest on toodud tabelis 4.

³ Vahekaugused mööda võimalikult lühemat teed. Allikas: <http://www.mnt.ee/kaugus/m>.

⁴ Rahvaarvu arvestamise aluseks 2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse andmed. Vt lähemalt ptk 7.

Kuigi teeninduskeskused on olulised eelkõige igapäevaste teenuste kättesaadavuse tagamisel, siis võib teeninduskeskuste elujõulisust ja jätkusuutlikkust hinnata ka töökohtade arvu abil – mida rohkem töökohti, seda suurema tõenäosusega tarbitakse seal ka erinevaid teenuseid. Järgnevalt on esitatud teeninduskeskustena käsitletud asustusüksuste töökohtade arv Valga maakonnas elukohta omavate inimeste jaoks: Keeni küla, Puka, Hummuli ja Tsirguliina aleviku töökohtade arv jääb vahemikku 100–150, Laatre ja Sangaste aleviku korral vahemikku 50–100. Öru aleviku, Hargla ja Ala külas paiknevate töökohtade arv jääb alla 50.

Tabel 4. Valik Valga maakonna võimalikest teeninduskeskustest

Nimetus	Teenused	Transpordisõlmpunkt	Elanike arv ⁵
Sangaste alevik ja Keeni küla (kaugus ~4 km)	Alusharidus, põhiharidus, perearst, apteegiteenus, esmatarbekaubad, postiteenus, raamatukogu, ANK, seltsimaja	Maakonnaliin: Valga, Otepää, Puka, Elva Riigisisene kaugliin: Valga, Otepää, Tartu, Antsla	245 + 285
Puka alevik	Alusharidus, põhiharidus, gümnaasium, perearst, esmatarbekaubad, apteek, postiteenus, raamatukogu, ANK, päevakeskus, rahvamaja	Maakonnaliin: Valga, Öru, Elva Rongiühendus: Tartu, Valga	580
Tsirguliina ja Laatre alevik (kaugus ~3 km)	Alusharidus, põhiharidus, gümnaasium, perearst, esmatarbekaubad, apteek, postiteenus, raamatukogu, ANK, rahvamaja	Maakonnaliin: Valga, Puka, Öru, Sangaste, Otepää, Elva, Antsla Riigisisene kaugliin: Valga, Otepää, Antsla, Tartu Rongiühendus: Tartu, Valga	434 + 189
Hargla küla	Põhiharidus, perearst, esmatarbekaubad, apteek, postiteenus, raamatukogu, ANK, seltsimaja-rahvamaja	Maakonnaliin: Valga, Võru Riigisisene kaugliin: Valga, Võru	169
Öru alevik	Alusharidus, põhiharidus (I, II kooliaste), esmatarbekaubad, postiteenus, päevakeskus, ANK	Maakonnaliin: Valga, Puka, Tsirguliina, Elva Riigisisene kaugliin: Valga, Tartu	178
Hummuli alevik	Alusharidus, põhiharidus, perearst, esmatarbekaubad, postiteenus, raamatukogu, ANK, rahvamaja	Maakonnaliin: Valga, Tõrva, ümberkaudsed piirkonnad Riigisisene kaugliin: Valga, Pärnu, Viljandi, Võru, Tartu	310
Ala küla	Alusharidus, põhiharidus, esmatarbekaubad, postiteenus, päevakeskus, rahvamaja	Maakonnaliin: Tõrva, Valga, ümberkaudsed piirkonnad Riigisisene kaugliin: Valga, Tõrva, Pärnu, Viljandi	238

Lisaks tabelis esitatud teeninduskeskustele võib taolisi keskusi maakonnaplaneeringu raames veel rohkem käsitleda, kuid seejuures on oluline täpsustada teeninduskeskuste roll. Näiteks suurematest keskustest kaugemal asuvates piirkondades võib mõni teeninduskeskus väiksest elanike arvust hoolimata konkreetses piirkonnas siiski väga oluline sõlmpunkt olla. Seega on teeninduskeskuste defineerimisel lisaks teenuste olemasolule oluline arvestada ka selle kaugusega olulisematest tõmbekeskustest, töökohtade arvu ja iseloomu piirkonnas,

⁵ 2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse põhjal.

rahvastikuprotsesse (rahvastikuproгноos, vanuskoosseis), olemasolevaid transpordiühendusi ja tulevikuinvesteeringuid. Seda kõike on oluline teada ja mõista, et hinnata nimetatud keskuse elujõulisust teenuste pakujana ja soovitud arenguid suunata.

7. Sisend toimepiirkondade defineerimiseks

Toimepiirkonna näol on tegu koostoimiva funktsionaalse piirkonnaga, mis moodustub keskusest ja selle tagamaast ning keskusega seotud kohalikest keskustest ja nende tagamaal asuvatest paikkondadest, mille elanike jaoks on antud keskused peamiseks igapäevase ja perioodilise liikumise sihtkohaks. Funktsionaalsete piirkondade all on siinkohal mõeldud omavahel toimivates suhetes (nt töökohad ja tööjõud, teenused (nt haridus) ja nende tarbijad) olevaid alasid.

Toimepiirkondades aset leidvate liikumiste kirjeldamise aluseks on käesolevalt ruumiüksustena kasutatud sotsiaalse infrastruktuuri teemaplaneeringu raames määratud kante. Seal on kant defineeritud kui sotsiaalne ja kultuuriline asustuse algskooslus, millel on ühine „meie-tunne“. See on ala, mida asustab konkreetne kogukond ja mis on neile „oma“. Kantide jaotuse määramise aluseks olid järgmised tegurid: looduslikud piirid, vahemaad, ajaloolised ja kultuurilised seosed, identiteet, erinevad piirid läbi aegade (külade, alevike, kollektiivmajandite, valdade ja külanõukogude piirid). Dokumendis „Eesti regionaalarengustrateegia 2020“ on käsitletud mõistet paikkond, mis on defineeritud kui asustussüsteemi esmane (alama astme) funktsionaalselt terviklik või ühtne koostisosa, mille moodustab asustusüksus või nende grupp. Lisatud on, et sarnases tähenduses on kasutatud eelnevalt kirjeldatud mõistet „kant“.

Aja jooksul on inimesed muutunud igapäevaselt mobiilsemaks liikumiste sageduse ja läbitud vahemaade osas, töökohad ja teenused on koondunud suurematesse keskustesse, suur osa inimestest elab linnades, uus põlvkond ei pruugi nii hästi tajuda ajaloolisi piire – see on küsimuse alla seadnud ajaloolistest ja kultuurilistest seostest ja piiridest lähtumise. Võttes toimepiirkondade määramisel aluseks kantide piirid, kerkisid esile teatud küsimused nii sisulise tõlgendamise kui toimepiirkondade piiride määramise osas:

- kandi kuju, mille tõttu osad samas kandis elavad inimesed on keskusele (teenustele) lähemal kui teised;
- inimeste vähesus kandis, mille alusel võiks kindlalt väita, et konkreetne kant või osa kandist kuulub kindla keskuse toimepiirkonda;
- kandi sisemine heterogeensus inimeste töökohtade ja kooli valiku osas, millest tulenevalt tekivad kattuvad toimepiirkonnad (paikkonna kuulumine mitme keskuse mõjualasse).

Kuigi ruumiüksuse küsimus siiski jääb, on kandi või paikkonna näol reeglina tegu väiksema ruumiüksusega kui omavalitsus, võimaldades paremini kirjeldada tegelikke liikumisi ja omavalitsuse sisest heterogeensust. Kantide tasandil on arvatud pea kõik näitajad (liikujate absoluut- ja suhtarvud).

Toimepiirkondade määramisel on ülesandeks seatud lähtuda järgmistest põhimõtetest:

- toimepiirkondade piiritlemisel tuleb lähtuda sellest, millised paikkonnad on reaalselt/funktsionaalselt seotud ühe või teise keskuse või toimepiirkonnaga, eelduseks on, et toimepiirkondade sees on paikkondade omavahelised sidemed tugevamad võrrelduna toimepiirkonnast väljapoole jäävate aladega;
- maakonnapiirid ei tohi saada maakonnamüürideks, mistõttu on konkreetse maakonna toimepiirkondade piiritlemisel oluline vaadata ka üle maakonnapiiride naabermaakondadesse ehk millised on selle konkreetse maakonna jaoks tõmbekeskused väljaspool maakonnapiire ja kas konkreetse maakonna keskused on tõmbekeskuseks ka väljaspool maakonda elavatele inimestele, võrdlus naabermaakondadega on läbi viidud kohaliku omavalitsuse tasandil;
- maakonnatasandi toimepiirkondade ja tugi-toimepiirkondade määratlemisel ja piiritlemisel tuleb ära katta kogu territoorium.

Defineeritud toimepiirkondade sees on esitatud tsoneering lähtuvalt sellest, kui suur osa toimepiirkonnas elavatest hõivatutest käib tõmbekeskusesse tööle. Eristada on võimalik järgmisi vööndeid:

- linna lähivööndi puhul on tegemist linnalise keskkonnaga, kus 31% ja enam inimestest (hõivatutest) on linnaga tihedalt seotud;
- siirdevöönd tuleb lähivööndist edasi, kus linnaga on seotud 16–30% elanikest;
- äärelised alad, mille elanikest on ja jääb keskusega seotuks 15% või vähem elanikest.

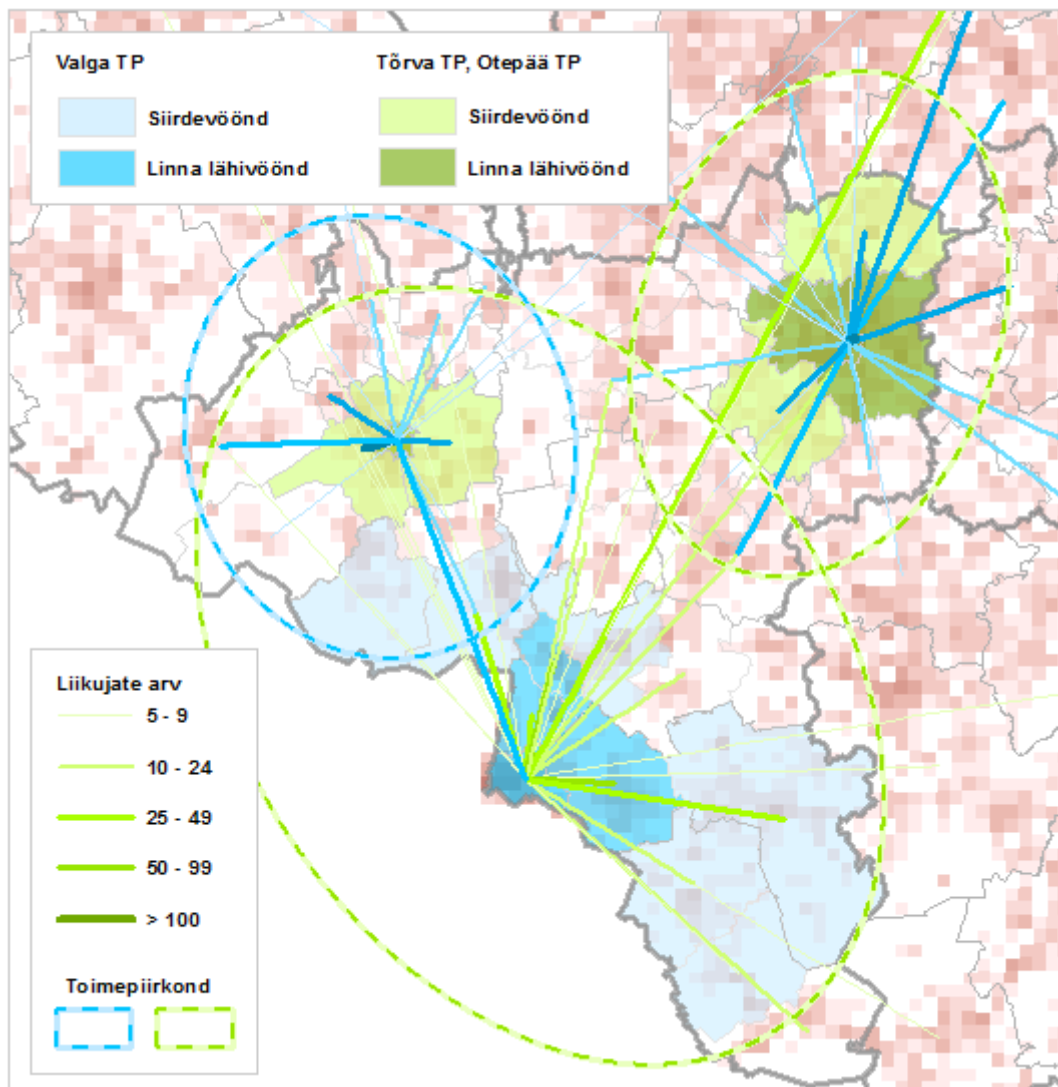
Toimepiirkondade piiride määramise aluseks on võetud reaalsed liikumised keskuse ja selle tagamaa vahel ning tagamaa enda sees REL 2011, EHIS ning pendelrände kordusuuringu tulemuste põhjal. Toimepiirkonna sees on esitatud tsoneering kantide tasandil, käsitledes linna lähivööndit ja siirdevööndit, kuid toimepiirkonna piiri defineerimisel ei ole lähtutud konkreetsete kantide piiridest. Tegu on pigem hägusate piiridega, kuna inimesed liiguvad erinevatel tasanditel – igapäevased liikumised, vaba aja liikumised, perioodilised liikumised. Samas on inimeste liikumised ajas muutuvad ning need piirid kirjeldavad üldisemaid trende.

Lähtudes keskuste defineerimisest ja kantide omavahelistest seostest maakonna sees ning üle maakonnapiiri, võib eristada kolm toimepiirkonda – Valga linn ehk maakonnatasandi toimepiirkond, Tõrva linn ehk maakonnatasandi tugi-toimepiirkond ja Otepää linn ehk samuti maakonnatasandi tugi-toimepiirkond (joonis 23). Regionaalse pendelrände kordusuuring kirjeldab igapäevast pendelrännet erinevatest aspektidest – elu- ja töökoha (kooli) vahelised liikumised, elukoha ja sekundaarsete ankurpunktide vahelised liikumised –, toetades samuti kolmekeskuselist süsteemi.

Maakonnatasandi toimepiirkond on defineeritud kui ala, kus keskusesse on võimalik jõuda tööle, kooli ja igapäevateenusteni 30 minutiga ning selle keskus on peamiseks töö ja teenustega seotud pendelrände sihtkohaks, olles eeskätt just töökohtade tagamaa. Võttes arvesse pendelrände suundasid ja mahtusid, katab Valga linna toimepiirkond pea terve maakonna, kuid ei ulatu maakonna põhjaossa. Seetõttu ei kuulu Valga linna ümber

moodustuva toimepiirkonna hulka Otepää piirkond, mille kantide elanikud liiguvad igapäevaselt enamasti Otepää linna ja selle ümbruse või Tartu maakonna suunas. Toimepiirkonna linna lähivööndi moodustab Paju, Sooru ja Kaagjärve kant. Siirdevööndi hulka kuulub Hummuli, Tsirguliina, Jeti, Laanemetsa, Lüllemäe ja Koikküla kant. Äärelisteks aladeks võib lugeda Valga linnast kaugemale jäävad alad.

Valga maakonnas defineeritud tugi-toimepiirkonnad võib lugeda osaliselt kattuvaks maakonnatasandi toimepiirkonnaga. Tõrva linna toimepiirkonna linna lähivööndi moodustab üksnes Tõrva linn. Siirdevööndi moodustab Helme, Holdre-Koorküla ja Jõgeveste kant. Äärelisteks aladeks võib lugeda ülejäänud joonisel esitatud mõjualasse jäävad alad. Otepää linna lähivööndi moodustab Otepää ümbruse kant koos Otepää linnaga, siirdevööndi aga Sihva ja Nõuni kant. Sarnaselt Tõrvale võib äärelisteks aladeks lugeda ülejäänud joonisel esitatud alad.

Joonis 23. Valga maakonna toimepiirkonnad ja toimepiirkondadesisene tsoneering. Taustaks rahvastikuruudud (REL 2011). Liikujate arv eristatud REL 2011 ja EHIS andmete põhjal (väljastpoolt maakonda Valga, Tõrva ja Otepää linna töö- ja õpirände tõttu pendeldajad on esitatud Põlva, Tartu, Viljandi ja Võru maakonna näol)

Üle maakonnapiiri mujalt Valga maakonda liikujaid vaadates ei ole Valga maakonna keskused ja toimepiirkonnad nii tugevad, et kindlalt võiks kaasata mõne väljaspool maakonnapiiri asuva omavalitsuse, kuigi nii Tartu, Põlva kui Viljandi maakonnast käiakse tööle ja kooli ka Valga maakonda – eelkõige Tartu ja Põlva maakonna piiriäärsetelt aladelt Otepäele, kuid ka Viljandimaalt Tõrva toimepiirkonna suunas. Mõnede kantide puhul on näha märgatav väljapoole maakonda pendelrändajate (tööränne, õpiränne) osakaal. Eelkõige on sellisteks piirkondadeks Tartu maakonnaga külgnevad alad: näiteks Aakre, Hellenurme, Palupera, millel on nii töörände kui õpirände osas tugevad sidemed Tartu maakonna piirkondadega. Kaugus Valga linnast ja olemasolevad ühistranspordiühendused toetavad liikumist üle maakonnapiiri Tartu suunas. Seetõttu on oluline mõista ka Tartu maakonna keskuste mõju Valga maakonna kontekstis.

8. Kokkuvõte

Valga maakond on väheneva ja seejuures vananeva rahvastikuga maakond. Rahvastikuregistri andmetel on rahvaarvu vähenemine vaatluse all olnud viie aasta jooksul toimunud kõikides vanuserühmades – kokku ligi 4%. Kõige suuremad muutused on aset leidnud 7–18-aastaste vanuserühmas, mille koguarv on vähenenud 20% võrra. Suurem osa ehk 57% maakonnas elavatest inimestest elab linnades, kusjuures neist 73% omakorda Valga linnas. Maapiirkondade elanike arv on vähenenud mõnevõrra kiiremini kui linnalistes asulates. Rahvastikuregistri andmetel on sisuliselt ainukese kasvuga piirkond Vidrike kant Otepää linna naabruses, kus selle kandi rahvaarv on suurenenud 5% võrra. Võrreldes rahvaarvu sotsiaalse infrastruktuuri teemaplaneeringu raames koostatud rahvastikuproгноosiga 2015. aastaks, on suurim positiivne rahvaarvu erinevus Hellenurme, Paju ja Kaagjärve kandis, negatiivne rahvaarvu erinevus Holdre-Koorküla, Otepää, Hummuli, Puka ja Lõve kandis.

2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse andmetel töötas maakonna piires 75% maakonnas elukohta omavatest hõivatutest. Neist 24% liikus igapäevaselt tööle üle elukoha kandi või linna piiri. Elukoha ruumiüksuse (linn, kant) sees töötas 71% hõivatutest. Kõige paiksemad olid Valga linna inimesed, kellest 91%-il asus töökoht elukoha ruumiüksuses. Kantidest olid kõige paiksemad Otepää, Hargla, Laatre, Keeni ja Linnaküla kandi inimesed, kus hõivatutest üle 50% töötas elukoha kandi piires. Üle maakonnapiiri liikus 16% Valgamaal elavatest hõivatutest. Peamiseks sihtkohaks oli Tartu maakond.

Õpilased olid igapäevase pendelrände kontekstis paiksemad kui hõivatud. EHIS andmetel käis 2012/2013. õppeaastal maakonna piires koolis 92% maakonnas elukohta omavatest õpilastest. Neist kodukoha kandi või linna piires õppis omakorda 74% ning muu linna või kandi koolis 26% õpilastest. Õpirände osas olid kõige paiksemad linnades elavad õpilased, kantidest Tsirguliina ja Palupera kant (üle 80% õpilastest õpib elukohajärgses koolis). Maakonnast väljapoole liikus 8% õpilastest. Ülekaalukaks sihtkohaks oli Tartu maakond. Eristades põhikooli- ja gümnaasiumiastme õpilaste liikumised, selgub, et 97% põhikooliõpilastest õppis maakonna haridusasutuses, samas kui gümnaasistide puhul oli vastav näitaja 69%. Gümnaasiumiastme õpilaste puhul olid enamasti paiksemad nendes kantides elavad õpilased, kelle kodu- või lähinaabruse kandis keskharidust omandada saab. Väljaspool maakonda oli peamiseks suunaks liikumine Tartu maakonda (Tartu linna, Nõo vald, Elva linn, Rõngu vald).

Teenustebaasi iseloomustava peatüki raames koostatud teenuste paiknemise kaartide eesmärk on visualiseerida teenuste paiknemist ruumis olemasolevate ühistranspordiühenduste taustal. Seeläbi on võimalik hinnata, kuhu on teenused koondunud ja kus paikneb konkreetne teenus teiste sama teenuse pakujate ja ühistranspordiühenduste suhtes. Joonistel on esitatud teenuse ajaline kättesaadavus mootortranspordiga, võttes arvesse olemasolevat teedevõrku. Tegu on teoreetilise hinnanguga, mis ei arvesta ühistranspordiühenduste sageduse ja tegelike liikumissuundadega.

Teenuste kättesaadavus ja sellega seotud probleemid on suures pildis sarnased sotsiaalse infrastruktuuri teemaplaneeringu koostamise ajaga, kuigi arenguid on leidnud aset mõlemas suunas. Vaadeldava ajaperioodi jooksul on teenustebaasis muutusi toimunud pea kõikides valdkondades. Suletud on panga- ja postkontoreid, mõned kauplused on lõpetanud tegevuse. Mitmed teenused on inimestest füüsiliselt kaugenenud, olles koondunud suurematesse keskustesse, kuna seal on piisavalt tarbijaid. Samas on intensiivistunud tegevused noortega ja avatud noortekeskuseid, rajatud või renoveeritud spordirajatisi ning parandatud erinevate rajatiste ja ehitiste olukorda. Ligipääs teenustele ja ühendused keskustega on korraldatud ühistranspordiga. Valga maakonna ühistranspordivõrgu võib jagada kolmeks: Tõrva linn ja ühendused ümberkaudsete piirkondadega ning Valga linnaga (kaugliinide abil ka Tartu ja Viljandi suunal), Otepää linn ja ühendused ümberkaudsete piirkondade, Valga linnaga ja Tartu suunas, Valga linnast lähtuvad liinid Antsla linna suunas ning Taheva valla kaudu Võru linna suunas.

Teemaplaneeringus esitatud lahendused võib lugeda jätkuvalt aktuaalseks. Kantides, kus konkreetne teenus puudub, mängivad olulist rolli transpordivõimalused (ühistranspordi sagedus, liikumisele kuluv aeg) ning selleks, et tagada teenuste säilimine ka maapiirkondades, on oluline erinevate osapoolte vaheline koostöö teenuste läbimõeldud paiknemise tagamisel ja sidumisel töökohtade paiknemisega.

Regionaalse pendelrände kordusuuringu tulemused viitavad igapäevaste liikumiste osas samadele trendidele nagu 2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse ning EHIS andmetel koostatud analüüsid. Valga maakonnas võib eristada kolm olulisemat keskust ja nende ümber toimepiirkonnad. Nendeks on Valga, Tõrva ja Otepää linn. Kõige olulisemaks tööpakkujaks Valga maakonnas on Valga linn. 2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse andmete kohaselt käis üle Eesti Valga linna tööle rohkem kui 3500 inimest, millest 83% moodustasid oma linna elanikud. Otepää linn on töökohtade pakkujana olulisem keskus kui Tõrva linn, kuna Otepää linnas oli sellel ajal 9% rohkem töökohti. Otepäälased hõivasid kohapealsetest töökohtadest 46%, Tõrva linna elanikud aga 65%. Tõmbekeskuse tähtsust tugevdab ka naabruses paiknevate töökohtade olemasolu.

Tõmbekeskused on olulised töökohtade ja piirkonna majandusliku arengu seisukohalt. Valga linn on oluline keskus eelkõige linnaga piirnevatele ja maakonna lõunaosa kantidele, kuid mõju ulatub ka kaugemale maakonda. Tõrva linn on oluline seda ümbritsevatele maakonna piiridesse jäävatele kantidele ning Otepää linn maakonna põhjaosa kantidele ning mille mõju ulatust võib lugeda ka maakonnapiiriüleseks. Mitmetel maakonna põhjaosa kantidel (nt Aakre, Puka, Hellenurme) on tihedad sidemed Tartu maakonnaga, mistõttu võib need piirkonnad lugeda ka Tartu maakonna mõjusfääri. Siit tuleneb Tartu linna ja maakonna regionaalne mõju, vähendades sellele lähemal paiknevate keskuste rolli töö- ja teenuste pakkujana. Transpordiühenduste parandamisel näiteks Otepääga, on võimalik suurendada linna ja selle lähinaabruse tähtsust tõmbekeskusena.

Tõmbekeskuste tagamaale jäävad teeninduskeskused, mis koos moodustavad hierarhilise süsteemi. Teeninduskeskustena defineeritud keskused on olulised eelkõige teenuste pakkujatena. Võrreldes tõmbekeskustega, jääb töökohtade arv neis tagasihoidlikuks. Kuigi Valga maakonna territooriumilt jõuab suurema keskuseni mootortransporti kasutades enamasti 30 minutiga, siis säilib teeninduskeskuste roll tõmbekeksustest kaugemal asuvates piirkondades, olles eriti olulised vähemmobiilsetele ühiskonnagruppidele, kellel näiteks puudub igapäevaselt paindlik isikliku sõiduvahendi kasutamise võimalus või kes ei soovi pikemaid vahemaid läbida. Lisaks teenuste pakkumisele on neil oluline roll täita ka sidemete tagamisel ülejäänud maakonna olulisemate keskustega või maakonnast väljapoole jäävate keskustega ühistranspordisõlmede näol, sest mitmed teenused (nt gümnaasiumiharidus, pangateenus, (eri)arstiabi) on koondunud just neisse keskustesse. Teeninduskeskuste säilimiseks on oluline tagada töökohtade olemasolu piirkonnas, mis seovad selle elanikkonna rohkem kohaliku keskusega ning säilitab sealse teenuste tarbijaskonna.

Keskuste ümber kujuneva konkreetse toimepiirkonna piiri määramine on keerukas, kuna selle äärealadelt käib tõmbekeskusesse tööle 15% või vähem inimestest. Äärealadel elavad inimesed töötavad eelkõige kohapeal või käivad tööle erinevatesse keskustesse. Samuti võivad liikumised keskuse suunas olla igapäevased või perioodilised. Piiri defineerimiseks on vaadatud liikujate hulka protsentuaalselt ja absoluutarvude näol nii EHIS, REL 2011 kui regionaalse pendelrände kordusuuringu tulemuste põhjal. Toimepiirkonna piiride tõmbamisel ei ole otseselt lähtutud konkreetsetest kandidiiridest, mis on olnud analüüsi all olevaks põhiliseks ruumiüksuseks. Küll aga võimaldab kantidepõhine lähenemine mõista kohalike omavalitsuste sisest heterogeensust inimeste liikumisharjumuste osas ning on seeläbi aidanud kaardistada toimepiirkondade sisese tsoneeringu, eristades linna lähivööndi ja siirdevööndi.

Tõmbekeskuse ning teeninduskeskuse ja selle tagamaa ning keskuste vaheliste liikumisvõimaluste mitmekesistamiseks on mootortranspordi kõrval oluline vaadata ka kergliikluse võimalusi, mis pakub teatud rahvastikurühmadele alternatiivseid liikumisvõimalusi, tagades keskuste ja teenusteni jõudmiseks turvalisemad ühendused. Seejuures on oluline tagada võrgustiku sidusus – ühendatud lõigud, turvalised teedeületused, toetava infrastruktuuri olemasolu (nt rattaparklad). Mitmete Valga maakonna kohalike omavalitsuste territooriumidel ei ole kergliiklusteid välja ehitatud või on tegu üksikute lõikudega. Samas on ka pikemaid lõike – olulisematena võib nimetada Valga linnast Sooru suunas ning Valgast Hummuli aleviku suunas ning Tõrva linnast alguse saav läbi Helme aleviku Linna küla suunas rajatud kergliiklusteed.

9. Kasutatud allikad

Ahas, R., Silm, S. (2013) Regionaalse pendelrände kordusuuring. Tartu Ülikooli inimgeograafia ja regionaalplaneerimise õppetool, Tartu.

Annus, T., Laanoja, P., Vaher, K. (2012) Lähtekohad Valga maakonna koolivõrgu arendamiseks.

Eesti regionaalarengu strateegia 2020. Siseministeerium, Tallinn, 2013.

Juhend toimepiirkondade käsitlemiseks maakonnaplaneeringus. Siseministeerium, Tallinn, 2013.

Valgamaa aastaraamat 2012. Valga Maavalitsus, 2013.

Valga maakonna maakonnaplaneeringu teemaplaneering „Maakonna sotsiaalne infrastruktuur 2009–2015“. Valga Maavalitsus, 2009.

Üleriigiline planeering „Eesti 2030+“. Siseministeerium, 2012.

Lisad

Lisa 1. Pendelränne REL 2011 ja EHIS andmetel

Lisa 1 asub eraldi failis.

Lisa 2. Valga maakonna kantide teenustebaasi ülevaade

Lisa 2 asub eraldi failis.